

AANZETTEN VOOR EEN ACTIEF BOUWKUNDIG ERFGOEDEBELEID IN OOSTENDE

Een literatuurstudie binnen Vlaamse context

M. Liefoghe en P. Uyttenhove , UGent i.o.v. AGSO, 2007-2008

Inhoud

1. Situering en vraagstelling van de literatuurstudie	3
2. Een actief bouwkundig erfgoedbeleid: erfgoedzorg, ruimtelijke ordening en stadsvernieuwing?	3
2.1 De historische ontwikkeling van praktijken en instrumenten	3
2.2 De actuele instrumenten	7
2.2.1 Actuele vraag: kan het erfgoedbeleid niet beter geïntegreerd worden in het ruimtelijk beleid?	
2.2.2 Van erfgoedkwestie naar beleidsinstrument: noodzakelijke keuzes	
2.2.3 Het onroerend erfgoedbeleid (instrumenten)	
2.2.4 Het lokaal ruimtelijk beleid (instrumenten)	
2.2.5 Relaties tussen de instrumenten van erfgoedzorg en van ruimtelijke ordening	
2.2.6 Mogelijkheden van het ruimtelijk instrumentarium	
2.2.7 Kanttekeningen	
3. Veldverkenning	18
3.1 Screening van Vlaamse steden	18
3.1.1 Vragen aan de lokale administraties	
3.1.2 Overzicht gehanteerde instrumenten	
3.2 Zooms op vier steden	21
3.2.1 Kortrijk	
3.2.2 Brugge	
3.2.3 Ieper	
3.2.4 Sint-Truiden	
4. Beknopte voorstelling van de uitwerking van een Actieplan Bouwkundig Erfgoed door De Smet Vermeulen architecten	30
5. Aanbevelingen voor implementatie van het Actieplan Bouwkundig Erfgoed	32
Bibliografie	36
Colofon	37

1. Situering en vraagstelling van de literatuurstudie

Situering

Deze literatuurstudie wordt gevoerd in opdracht van AGSO ter ondersteuning van de ontwikkeling van een *Actieplan Bouwkundig Erfgoed* voor de stad Oostende, waarvoor architecten Paul Vermeulen en Henk Desmedt een visie en methodiek ontwikkelen.

Vraagstelling

De vraagstelling die uitgewerkt wordt, is hoe erfgoedwaardering en stadsvernieuwing met elkaar verbonden kunnen worden in een lokaal beleid. Dit houdt twee deelvragen in. Hoe zijn erfgoedzorg en stadsvernieuwing als beleidsdomeinen met eigen praktijk, instrumenten en finaliteit met mekaar te verbinden? En de fundamentele vraag: welke criteria bepalen het (erfgoed)belang van een gebouw, site of stedenbouwkundige figuur en hoe kunnen deze belangen een beschermingsgraad en ontwikkelingsruimte bepalen voor toekomstige ontwikkelingen?

Een literatuurstudie en verkennende studie van het reeds gevoerde beleid in het binnenland worden uitgevoerd om deze vragen te beantwoorden.

2. Een actief bouwkundig erfgoedbeleid: erfgoedzorg, ruimtelijke ordening en stadsvernieuwing?

De aspiratie van de stad Oostende met haar uitwerking van een actieplan bouwkundig erfgoed is om de omgang met het onroerend erfgoed van de stad niet als uitkomst van de intersectie van verschillende beleidsagenda's van de onroerende erfgoedzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening te aanvaarden, maar als integrerend project tussen deze verschillende beleidsdomeinen uit te werken.

De stad Oostende staat met die bedoeling niet alleen. Vandaag zet ook het Vlaams beleid toenemend in op het brede ruimtelijke beleid om het onroerend erfgoed te beheren en te valoriseren. Maar de aandacht voor erfgoed in het ruimtelijk beleid is niets nieuws, denken we maar aan de stadsverfraaiingsprogramma's uit de negentiende eeuw of de behoedzame stadsvernieuwingsprojecten uit de jaren 1970.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de mogelijke verwevenheid van erfgoedzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Dat gebeurt eerst aan de hand van een historisch overzicht met aandacht voor de ontwikkeling van eigen instrumentaria van de verschillende disciplines enerzijds en voor de integratie van de verschillende disciplines in concrete projecten anderzijds.

Vervolgens wordt het actuele instrumentarium van erfgoedzorg, van ruimtelijke ordening uiteengelegd en de mogelijke relaties tussen de twee uiteengelegd. De vraag die hierbij steeds naar boven komt is in hoeverre beide beleidsvelden geïntegreerd kunnen worden of in hoeverre ze toch hun eigen agenda moeten kunnen hebben.

Een screening van het betreffend beleid van enkele Vlaamse steden, waarbij ingezoomd wordt op vier ervan, sluit het hoofdstuk af.

2.1 De historische ontwikkeling van praktijken en instrumenten.

We beperken ons hier tot een summiere schets aan de hand van een tijdslijn. We stellen vast dat de ontwikkeling van instrumenten en wettelijke regelingen vooral een accumulatie inhoudt.

ruimtelijke planning

1836: Gemeentewet

Geeft vrij veel zelfstandigheid aan de gemeentelijke overheden. De gemeenteraad werd met de Belgische gemeentewet op de voorgrond geplaatst. De raadsleden werden door de kiesgerechtigde inwoners rechtstreeks gekozen en de burgemeester en schepenen werden door de koning uit de leden van de raad benoemd. Er bestond geen onderscheid meer tussen stad en platteland. Legde de basis voor de bepaling van rooilijnen en bouwreglementen.

1844: Aanvulling gemeentewet

Liet de gemeenten toe algemene wegenplannen op te stellen.

1886: Veldwetboek

Het Veldwetboek is een ware handleiding voor de ruimtelijke ordening. Tal van bepalingen in verband met de inrichting van percelen (afsluitingsafstand, overhangende takken, ...) komen erin voor.

1889: Eerste huisvestingswet

Via de ASLK werden leningen met lage interest mogelijk waardoor eigendomsverwerving voor lagere sociale groepen werd gestimuleerd.

stadsvernieuwing

1858: Eerste onteigeningswet per zone

Een krachtig instrument voor krotopruiming, stadssanering en stadsverfraaiing.

1867: Tweede onteigeningswet per zone

Deze wet maakte de aanleg van nieuwe wijken mogelijk in het kader van de 'verfraaiing' van de binnenstad.

onroerend erfgoed

1835: Koninklijke Commissie voor Monumenten

Opgericht in 1935 om de regering advies te verstrekken over het behoud en de restauratie van monumenten. Deze commissie werd ook geraadpleegd over belangrijke nieuwbouwprojecten en stedenbouwkundige vraagstukken.

1892: Société Nationale pour la Protection des Sites et de Monuments

Deze vereniging, opgericht door de rijke industrieel Jules Carlier, was een eerste teken van georganiseerd maatschappelijk verzet tegen de verloedering van natuur en landschap. Zij wilde de verspreiding, toegankelijkheid, conservatie en restauratie van 'de pittoreske schoonheden van het land' bevorderen.

illustratieve projecten

	1900	1910	1920	1930	1940	1950				
ruimtelijke planning		<p>1915: Koninklijk Besluit op het algemeen plan van aanleg Voor de eerste maal gaat de overheid over tot het opmaken van een algemeen plan voor de ordening, de verfraaiing en de uitbreiding van het stedelijk grondgebied. Door de oorlog verwoeste gemeenten worden verplicht tot het uitvaardigen van plannen van aanleg, rooilijnplannen en verordeningen voor wederopbouw (onder impuls van R. Verwilghen)</p>	<p>1919: Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken De voornaamste doelstelling van de NMGWW, onder socialistisch beheer, was te voorzien in goedkope woningen voor de minder-bedeelden. De kwaliteit van de huisvesting kwam hierbij slechts op de tweede plaats. De maatschappij bood vooral huurwoningen aan, waarbij de voorkeur uitging naar het model van de Engelse tuinwijken.</p>	<p>1919: Dienst voor Verwoeste Gewesten O.l.v. R. Verwilghen. De dienst stond in voor de wederopbouw van de vernielde woningen, overheidsgebouwen en voorzieningen in de gebieden die getroffen waren door de Eerste Wereldoorlog.</p> <p>1920: Nationale Maatschappij voor de Huisvesting De NMH volgde de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken (1919) op. Onder impuls van de NMH werd</p>	<p>een steeds groeiend aantal maatschappijen opgericht met het doel bescheiden, doch gezonde, comfortabele en betaalbare woningen te bouwen om te verhuren aan de minder gegoeden.</p> <p>1922: Wet Moyersoën Voorzag een premie voor eigendomsverwerving. Hier stond, net zoals bij de eerste huisvestingswet (1889), het aanmoedigen en stimuleren van het eigen woningbezit centraal.</p>	<p>1928: Woningfonds van de Bond voor Kroostrijke Gezinnen De Bond voor Kroostrijke Gezinnen van België werd opgericht op 8 mei 1921. Via hun woningfonds boden zij zeer voordelige leningen aan voor woningbouw, waardoor nu nagenoeg 32.000 gezinnen een eigen woning bezitten.</p>	<p>1935: Nationale Maatschappij voor de Kleine Landeigendom De NMKL kreeg de opdracht via goedkope woningbouw de sociale huisvesting te stimuleren en de plattelandsvlucht af te remmen.</p>	<p>1946: Besluitwet op stedenbouw In navolging van het besluit van de Commissaris-Generaal voor 's lands wederopbouw (1940) werd met deze besluitwet van 2 december 1946 beslist dat de gemeenten een algemeen plan van aanleg moesten laten opmaken. In tegenstelling tot zijn voorloper (1915) werden in de nieuwe wet geen sancties voorzien voor niet-naleving van de wet.</p>	<p>1948: Wet De Taeye Katholieke beleidsmaatregel die een premie instelde voor bouw of aankoop van nieuwe woningen en een staatswaarborg gaf voor sommige hypothecaire leningen. Ze voorzag in de bouw van 50.000 nieuwe goedkope woningen die met aanzienlijke staatssteun werden opgetrokken. Ongeveer een derde van de naoorlogse nieuwbouw maakte gebruik van deze maatregel.</p>	<p>1948: Wet Brunfaut Socialistische tegenhanger van de Wet De Taeye (1948) die de financiering van de sociale huisvesting en van infrastructuurwerken in sociale woonwijken financierde.</p>
	stadsvernieuwing									
onroerend erfgoed		<p>1910: Vereniging tot het Behoud van Natuur- en Stedenschoon (Antwerpen) Bestond voornamelijk uit kunstschilders, letterkundigen, architecten, toondichters, beeldhouwers, muzikanten en één plantkundige.</p> <p>1911: Wet op de schoonheid der landschappen Deze wet van 12 augustus 1911 streefde ernaar de noden van de economische en industriële ontwikkeling (meer bepaald met betrekking tot groeven en afgravingen) met de ongereptheid van het landschap te verzoenen. De wet was een eerste aanzet tot landschapsherstel en legde daartoe bepaalde verplichtingen op die in de praktijk echter dode letter bleven.</p>	<p>1912: Belgische Liga voor de Bescherming van de Natuur Deze liga werd opgericht doorJean Massart en is de voorloper van de Fédération Nationale pour la Défence de la Nature.</p> <p>1914: Fédération des sociétés pour la protection des sites et des monuments. Samen met de 'Liga van de Vrienden van het Zoniënwoud' (1909) nam de 'Société Nationale pour la protection des sites et des monuments' (1892) in 1914 het initiatief om een overkoepelende vereniging op te richten.</p>		<p>1931: Wet op het behoud van Monumenten en landschappen Deze wet van 7 augustus 1931 maakte het advies van de KCML (1912) verplicht, zowel voor de bescherming van monumenten en landschappen, als voor het uitvoeren van restauratie- of andere werken. De wet legde voor het eerst ook rechten en plichten vast voor de eigenaars van beschermd erfgoed.</p>		<p>1951: Belgische Vogelreservaten</p> <p>1952: Nationaal Verbond voor Natuurbescherming</p>			
	illustratieve projecten	<p>1906-1915 volkshuisvestingsproject 'Cité Hellemans' in de Marollen, Brussel</p>								

	1960	1970	1980	1990	2000						
ruimtelijke planning	<div>1962: Wet houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en de stedenbouw. Deze wet van 29 maart 1962 voorzagt een hiërarchisch gestructureerde set van plannen van aanleg, de uitvoering van deze plannen door het regelen van een procedure voor het bekomen van verkavelings- en bouwvergunningen, een regeling inzake onteigening en vergoeding van planschade, en een systeem met straf- en herstelmaatregelen.</div>	<div>1970: Nationale Landmaatschappij De Nationale Landmaatschappij voor Kleine Landeigendommen (1935) werd omgedoopt tot Nationale Landmaatschappij. Het accent kwam steeds meer te liggen op de bedrijfsstructuren in de landbouw.</div> <div>1972: Gewestplannen. Inrichting en toepassing van de ontwerpgewestplannen en de gewestplannen, waarin de verschillende bestemmingsgebieden werden vastgelegd en gedefinieerd. In het koninklijk besluit van 28 december 1972 werden</div>	<div>de algemene legende en stedenbouwkundige voorschriften van de gewestplannen vastgelegd.</div> <div>1977: Fusiegemeenten Op 1 januari 1977 werd een grootschalige fusie van Belgische gemeenten doorgevoerd. Het aantal Belgische gemeenten verminderde van 2359 tot 596.</div> <div>1978: Opvulregel Dit koninklijk besluit van 13 december 1978 liet in niet-woonzones toe om de vrije ruimte tussen twee gebouwen die op mnider dan 70 meter van elkaar stonden, te bebouwen.</div>	<div>1980: Regionalisering van de ruimtelijke ordening en stedenbouw Vlaams, Waals en Brussels Gewest zijn vanaf 8 augustus 1980 bevoegd om regelgevend op te treden binnen de ruimtelijke ordening.</div> <div>1984: Minidecreet Beter bekend als het decreet Akkermans. Zorgde ervoor dat de afwijkingsmaatregelen omtrent zonevreemde woningen werden ingevoerd.</div>	<div>1987: Vlaamse Landmaatschappij VHM, opvolgster van de Nationale Huisvestingsmaatschappij, werd bevoegd voor de sociale huisvesting in Vlaanderen, zowel wat huren, kopen als lenen betreft. Bekrachtigd bij decreet doro de Vlaamsre regering op 21.12.1988.</div>	<div>1993: Nooddecreet De Vlaamse overheid wilde hiermee radicaal komaf maken met de 'uizonderingsplanning'. meer in het bijzonder werden het 'minidecreet' en de 'opvulregel' afgeschaft. (15 september 1993).</div> <div>1996: Decreet houdende de ruimtelijke planning Hier werd de basis gelegd voor een meer actieve ruimtelijke planning en werd een einde gemaakt aan de ruimtelijke ordening die te traag bleek.</div>	<div>1997: Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) Leidraad voor de ruimtelijke planning. Bij de opstelling van het RSV, goedgekeurd op 19 november 1997, is bijzondere aandacht gegaan naar onder andere het beschermen van de resterende open ruimte, het beperken van de bouw van nieuwe infrastructuur, het nastreven van een maximaal rendement van de bestaande infrastructuur en het verdichten van de stedelijke gebieden en de kernen van het buitengebied.</div>	<div>1999: Decreet houdende de organsatie van de ruimtelijke ordening. Dit decreet, met als basis het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (1997), moest de gecoördineerde stedenbouwwet van 1962 vervangen. Vanaf nu hanteerde men eerde de term 'ruimtelijke planning' en plaatste men een dynamische en duurzame aanpak van onze leefruimte voorop.</div>			
stadsvernieuwing		<div>1967: Saneringspremie voor particulieren</div>	<div>1973: Rijksbegroting bevat voor het eerst kredieten voor ‘stadsvernieuwing’</div>	<div>1978: vijf eerste subsidie-K.B.'s o.a. Besluit op de woonerven</div> <div>1981: herwaarderingsbelsuit Besluit op de gesubsideerde werken voor de cultuurhistorische en functionele herwaardering van stad, dorp en platteland.</div> <div>1982-83: Eerste en tweede stads- en dorpsherwaarderingsbelsuit. door P. Akkermans, Vlaams minister RO</div>	<div>1987: Besluit tot huurcompensatie</div> <div>1988: Publiek-private samenwerking Besluit invoering publiek-private samenwerking door E. Beysen</div> <div>1988: Stadsontwikkelingsbesluit Besluit van de Vlaamse Executive houdende de uitvoering van stadsontwikkelingsprojecten</div>	<div>1991: Inbreiding in kansarme buurten Besluit houdende de vaststelling van de voorwaarden voor subsidiëring via inbreidingsgerichte huisvestingsprojecten in kansarme buurten (Vlaams Fonds voor de Integratie van Kansarmen).</div>	<div>2002: decreet ivm ondersteuning Stadsvernieuwingprojecten Om voor subsidiëring in aanmerking te komen moeten stadsvernieuwingprojecteninnoverend en kwalitatief zijn: ze moeten vanuit een strategische visie een project concipiëren met structurele impact en omgevingskwaliteit, en dit project effectief verwezenlijken op participatieve basis via een PPS-formule in regie van de stad.</div>	<div>2003: Witboek: De eeuw van de stad in opdracht van de Vlaamse overheid opgesteld door academici uit verschillende disciplines. Stadsprojecten worden als succesmodel voor stadsvernieuwing voorgesteld: “Concrete, levende projecten, die in een dynamische procesplanning verbonden worden met de onmiddellijke omgeving en doelstellingen én met de meer algemene stedelijke dynamiek.”</div>			
onroerend erfgoed	<div>1957: De eerste Belgische staatsnatuurreservaten Westhoekduinen en Hoge Venen</div>	<div>1964: Einde Koninklijke Commissie voor Monumenten Opheffing van de KCM (1836)</div>	<div>1970: Europees jaar voor natuurbescherming</div> <div>1970: Federalisering Door een grondwetswijziging wordt aan de gemeenschappen culturele autonomie toegekend.</div> <div>1970: Federalisering Door een grondwetswijziging wordt aan de gemeenschappen culturele autonomie toegekend.</div>	<div>1972: bestemming als woongebied met culturele, historische en/of esthetische waarde bij bestemmingsgebieden van de gewestplannen. Aanvragen binnen deze zones dienden getoetst te worden aan de culturele, historische en/of esthetische kenmerken van deze zone.</div> <div>1972: Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg Zijn takenpakket behelsde ondermeer het aanleggen, bijhouden en uitgeven van inventarissen van waardevolle gebouwen, landschappen, stads- en dorpsgezichten; de studie en de voorbereiding van maatregelen in verband met de conservatie en de beveiliging</div>	<div>van monumenten en hun kunstbezit tegen rampen en oorlogsgevaar.</div> <div>1975: Start inventarisatie waardevolle gebouwen: Bouwen door de eeuwen heen</div> <div>1975: Europees Monumentenjaar</div> <div>1976: Monumenten, stads- en dorpsgezichten Het Vlaams decreet van 3 maart 1976 houdende de bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten, heft grotendeels de procedure van de wet van 1931 op. Voor landschappen bleef de rangschikkingsprocedure voglens de wet van 7 augustus 1931 gelden.</div>	<div>1984: Bestuur Monumenten en Landschappen De Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg (1972) wordt Bestuur Monumenten en Landschappen.</div> <div>1986: Monumentendecreet Betere en snellere bescherming (decreet tot bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten)</div>	<div>1989: Monumenten en Landschappen Vanaf 1 januari 1989 werd monumenten- en landschapszorg in Vlaanderen een gewestelijke aangelegenheid.</div> <div>1991: Instituut voor het Archeologisch Patrimonium Het IAP staat in voor archeologisch onderzoek van en over het onroerend erfgoed in Vlaanderen.</div> <div>1993: Decreet houdende bescherming van het archeologisch patrimonium Regelt de bescherming, het behoud en de instandhouding, het herstel en het beheer van het archeologisch patrimonium. (24 juli 1993)</div>	<div>1995: Premies voor geklasseerde landschappen</div> <div>1995: Afdeling Monumenten en Landschappen Bestuur M &L werd Afdeling Monumenten en Landschappen en valt onder toezicht van het Departement Leefmilieu en Infrastructuur van de Vlaamse Gemeenschap.</div> <div>1996: Landschapsatlas Inventaris van de relictten van de traditionele landschappen. Het is een gebiedsdekkende, wetenschappelijk onderbouwde inventaris waarbij de nadruk ligt op de landschapskenmerken van bovenlokaal belang met erfgoedwaarde.</div> <div>1996: Decreet houdende bescherming van Landschappen</div>	<div>1997: Omzendbrief RO 97/2 over het gemeentelijk structuurplanningsproces noodzaak om in de visie de uitwerking van de gewenste beeldbepalende elementen in de gemeente aan bod te laten komen (o.a. gebouwen, constructies, natuurlijke elementen). Er wordt eveneens verwezen naar de mogelijkheid om de selectie van beeldbepalende elementen in de bindende bepalingen op te nemen.</div> <div>2004: Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed Het VIOE is ontstaan uit het voormalig instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP). Het staat in voor het onderzoek van, kennisbeheer en kennisverspreiding over en ontsluiting van</div>	<div>het onroerend erfgoed (monumenten, landschappen, archeologie, varend erfgoed).</div> <div>2004: Decreet behoud erfgoedlandschappen De gebieden die in de landschapsatlas (1996) aangeduid staan als waardevol gebied worden eerst aangeduid als 'ankerplaats' op basis van een besluit waarin een afbakening en een opsomming van de typische landschapskenmerken en -waarden zijn opgenomen. Later worden deze kenmerken en waarden opgenomen in de ruimtelijke uivoeringsplannen (RUP). Deze nieuwe procedure is zeer eenvoudig en de Vlaamse Regering kan hiermee op zeer korte tijd zo'n extra 220.000 ha beschermen als erfgoedlandschap.</div>	<div>2010?: Afwerking inventaris Bouwen door de Eeuwen Heen. Publicatie van de laatste regio's in Vlaanderen die nog niet geïnventariseerd werden.</div> <div>2010?: Vaststelling inventaris bouwkundig erfgoed Anders dan bij de inventaris <i>Bouwen door de Eeuwen heen</i> die een louter informatieve kracht had, is aan de opname van gebouwen in deze vastgestelde atlas een wettelijke erkenning verbonden die o.a. stedenbouwkundige vergunningsplicht uitbreidt.</div> <div>2010?: Opmaak atlas stads- en dorpsgezichten. Naar analogie met de landschapsatlas.</div>
illustratieve projecten		<div>1969: KB onteigening van de Marol, Brussel</div> <div>1974: KB bijzonder Plan van Aanleg van de Marol, Brussel</div> <div>1972 stedenbouwkundige wedstrijd 'Klein Begijnhof - Heembeemd', Mechelen</div>	<div>1973 vijf pilootprojecten stadsvernieuwing A. Califice, Minister van Openbare werken, lanceert vijf pilootprojecten: Brugge, Mechelen, Namen, Jumet en de Marollen (Brussel)</div> <div>(stopgezet bij val regering 1974)</div>	<div>1982-1985 Realisatie herwaarderingsprojecten o.a. 'Klein Begijnhof - Heembeemd', Mechelen</div>	<div>1987-1988 ideeënwedstrijd ‘Pit in de Kern’ door J. Pede, Gemeenschapsminister cab</div> <div>4 bekroonde projecten, o.a. 'Sint-Gillis', Brugge</div>	<div>2002-2005: 14 gesubsidieerde stadsvernieuwinsprojecten o.a.: Zuurstof voor de Brugse Poort, Gent Buda-eiland, Kortrijk 's Hertogenmolens, Aarschot Nederhem, Halle</div>	<div>2 pilootprojecten op initiatief van afdeling M&L voor de verankering van erfgoed in gemeentelijke ruimtelijke structuurplannen Holsbeek voor wat betreft landelijk gebied Halle voor wat betreft stedelijk gebied (is in de studie in 2004 uitgevoerd door Studiegroep Omgeving vervangen door studie op meerdere stedelijke structuurplannen).</div>				

2.2 De actuele instrumenten

2.2.1 Een actuele vraag: Kan het erfgoed niet beter geïntegreerd worden in het ruimtelijk beleid?

In principe draagt het instrumentarium van de erfgoedsector op de meest directe wijze bij tot de zorg voor erfgoed. Nochtans zijn beschermingen en subsidies alleen vaak geen garantie voor behoud en gewenste (her)ontwikkeling van erfgoed.

Erfgoed en landschap worden vanuit het eigen beleidsdomein vooral gewaardeerd om hun historiek, om het bestaande. Tot voor kort was het beleid ten aanzien van monumenten en landschappen vooral een beleid tot behoud en bescherming en werd weinig aandacht besteed aan de ontwikkeling van erfgoed. Op een hoger abstractieniveau leidt dit regelmatig tot botsingen tussen “monumentenzorg” en “ruimtelijke planning/stedenbouw”. De visie “behoud door ontwikkeling” van de Nederlandse beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting van 1999 probeert de tegenstelling tussen behoud en ontwikkeling op te heffen, het blijkt in de praktijk ook vaak de enige weg.

Veel (recente) succesvolle projecten van herbestemming en herontwikkeling van erfgoed in Vlaanderen zijn het resultaat van een combinatie van instrumenten van erfgoedzorg zoals een beschermingsbesluit en van instrumenten van het ruimtelijk beleid, zoals de opmaak van een RUP voor de omgeving van een waardevolle site¹. Vanuit die vaststelling komt de idee naar voor dat het ruimtelijk beleid als een extra taak de zorg voor het erfgoed zou ondersteunen, soms zeer expliciet. Het erfgoedbeleid wordt zo geïntegreerd in het ruimtelijk beleid.

Er zijn nog argumenten aan te voeren voor een systematische integratie van het onroerend erfgoedbeleid in het ruimtelijk beleid: de ruimtelijke ordening is bij uitstek een beleidsdomein waar een afweging tussen belangen plaatsvindt in functie van een gewenste ontwikkeling. Erfgoedbelangen kunnen zo één van de belangen zijn die mee in de afweging opgenomen worden, maar evengoed worden verschillende andere belangen zo in positie gebracht dat ze een gewenste ontwikkeling van een waardevolle site ondersteunen.

Ten derde is er het argument van de ruimtelijke kwaliteit die het ruimtelijk beleid nastreeft. Een toekomst geven aan het onroerend erfgoed of nieuwe ontwikkelingen betrekken op het onroerend erfgoed kan de identiteit van de ruimte versterken of kan begrepen worden als een vorm van duurzaamheid.

In elk geval blijken de beleidsvelden ruimtelijk beleid en erfgoedzorg door de verdere ontwikkeling van hun instrumentarium steeds meer met elkaar in aanraking te komen.

Ook al ontstaat zo stilaan een nieuwe instrumentele en beleidsmatige constellatie waarbij erfgoedaspecten meegenomen worden in alle elementen van het ruimtelijk beleid, toch benadert het ruimtelijk beleid in Vlaanderen, volgens Leinfelder, erfgoed vanuit een aantal dogma's. De bewering dat het beleid ten aanzien van puntvormige elementen zoals monumenten moeilijk in de ruimtelijke planning verankerd kan worden en bijgevolg vooral moet doorwerken in het stedenbouwkundig vergunningenbeleid is daar volgens Leinfelder één van. Leinfelder maakt bij deze stelling twee bemerkingen. Ten eerste maakt hij een onderscheid tussen monumenten in woongebied en monumenten daarbuiten. Voor monumenten in gebieden met andere dan woonbestemming zal een algemene regeling in het vergunningenbeleid nooit in staat zijn de specifieke, gebiedseigen problematiek van elk monument te kunnen vatten. Gevolg hiervan is dat dergelijke algemene regeling slechts betrekking kan hebben op een beperkt aantal gemeenschappelijke kenmerken zoals volumes en uitbreidingsmogelijkheden. Andere noodzakelijke ingrepen (parkeermogelijkheid, functiewijziging, ...) voor het behoud en de ontwikkeling van het monument blijven dan problematisch (en kunnen slechts via planningsinstrumenten opgelost worden).

¹ Voor interessante voorbeelden zie “Erfgoed op de kaart”, 2007.

Ten tweede stelt hij dat planningsinstrumenten voor erfgoed ook in woongebied een meerwaarde kunnen inhouden. Een monument staat namelijk in een wederzijdse relatie met zijn omgeving en via het vergunningenbeleid kan die relatie niet “geproportioneerd” worden, terwijl ruimtelijke planningsinstrumenten dat via voorschriften qua inrichting en beheer wel kunnen (proberen).

Om te snelle koppelingen tussen types erfgoedproblemen en instrumenten te vermijden, wordt eerst een overzicht van instrumenten van erfgoed- en van ruimtelijk beleid gegeven.

2.2.2 Van erfgoedkwestie naar beleidsinstrument: noodzakelijke keuzes

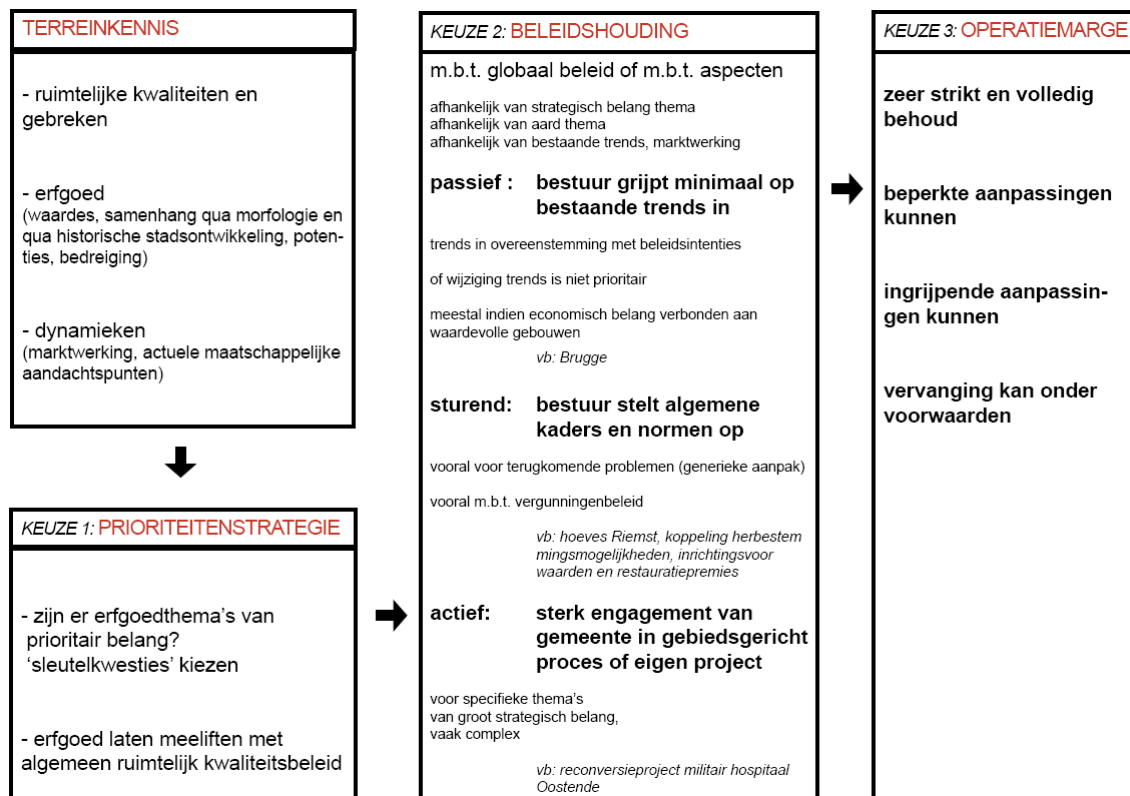

Fig 5: abstract processchema om het erfgoedthema in het ruimtelijk beleid in te brengen volgens 'Erfgoed op de Kaart', 2007.

2.2.3 Het onroerend erfgoedbeleid

Inventarisatie

Een eerste en belangrijke stap voor een onroerend erfgoedbeleid is een inventarisatie. De Vlaamse gemeenschap is sinds 1975 bezig met de inventaris van het bouwkundig erfgoed *Bouwen door de eeuwen heen*, recenter kwamen daar de *Centrale archeologische inventaris* en de *Landschapsatlas* bij. Veel gemeenten die systematisch een erfgoedtoets in hun ruimtelijk beleid inbouwen maken gebruik van deze *Bouwen door de eeuwen heen*, andere stellen zelf een inventaris op.

De manier waarop een inventaris opgemaakt wordt, bepaalt mee de manier waarop ze in een ruimtelijk beleid kan ingezet worden. Een aantal belangrijke verschillen draaien om volgende aspecten:

- Met of zonder beschrijving van de gebouwen;
dit is belangrijk om argumentatie voor erfgoedwaarden te kunnen formuleren. Een aanduiding van waarin het belang precies ligt laat toe een afbakening van de beschermingsomvang en van de ontwerpruimte te bepalen. De beschrijving kan woordelijk zijn, of eerder via een checklist gebeuren (Bouwen door de eeuwen heen in het eerste geval, de inventaris van de binnenstad van Sint-Truiden in het tweede geval).
- Afbakening van de geïnventariseerde objecten;
De inventaris Bouwen door de eeuwen heen is hoofdzakelijk georganiseerd per pand, maar bevat ook straatbeschrijvingen en vermeldt zogenaamde eenheidsbebouwing. Het kan interessant zijn systematisch de gehelen en structuren (eenheidsbebouwing, maar ook een straatwand of wijk die een homogeen of heterogeen geheel vormt) op te lijsten en in hun kwaliteiten te beschrijven. Men kan zo overgaan tot de behandelen van erfgoed niet op basis van individuele panden los van hun context, maar bijvoorbeeld zoals Roeselare momenteel van plan is, een inventarisatie van hoofdzakelijk straatwandfragmenten. In een dergelijke aaneengesloten opvolging van panden die als geheel behandeld wordt, kunnen dan zeer waardevolle en minder waardevolle panden zitten. Men verkiest dan een geïsoleerd en matig waardevol pand niet per se te behouden, maar wel de matig waardevolle panden die samen met erg waardevolle panden een dergelijk geheel maken. Maar ook kunnen morfologische en historische gehelen en stedenbouwkundige structuren en hun vastgestelde kwaliteiten belangrijke input geven aan ontwikkelingsschetsen, stadsontwerpen en RUPs.
- Intrinsieke erfgoedwaardering of ruim geïnterpreteerde erfgoedwaardering
Houdt de erfgoedwaardering van de inventaris alleen een waardering van de onroerende goederen als getuigen van het verleden (louter waarde omdat ze leren over het verleden) dan spreekt men van een *intrinsieke erfgoedwaardering*. Een voorbeeld van dit type is de inventaris *Bouwen door de eeuwen heen*. Criteria voor de intrinsieke erfgoedwaarde zijn bijvoorbeeld genetische samenhang, chronologische samenhang, zeldzaamheid, kwetsbaarheid, vervangbaarheid, gaafheid, conserveringstoestand, continuïteit, herkenbaarheid.
Bij een *ruim geïnterpreteerde erfgoedwaardering* komen andere dan de louter historische en kunsthistorische aspecten erbij, zoals de esthetische waarde en de natuurwetenschappelijke waarde of waarden die te maken hebben met de *ruimtelijke kwaliteit*, zoals samenhang, variatie en contrast, gebruiksmogelijkheid, herkenbaarheid, contextualiteit.² Dit soort ruim geïnterpreteerde erfgoedwaardering integreert al verschillende waarderingen en wordt zo des te inzetbaarder als erfgoedwaarde bij de afweging tussen sectorale aanspraken.³ Soms kan het wel interessant zijn over de verschillende deelwaarden zelf te kunnen spreken, om op basis daarvan een verschillende omgang met het betreffend erfgoed te kunnen ontwikkelen. (De kanttekening over erfgoedwaarden onder 2.2.6 werkt dit wat dieper uit.)
- De visualisatie en/of kartering van het erfgoed;
Vaak is vlot bruikbare informatie beeldend en compact. Gelaagdheid is ook een pluspunt: het pakket moet zowel globale beeldende als gedetailleerde beschrijvende informatie ontsluiten. Naar analogie de landschapsatlas en de landschapsskenmerkenkaarten zouden lokale *erfgoedkenmerkenkaarten* opgesteld kunnen worden.
Fotomontages van straatwanden kunnen ook een interessant werkmiddel zijn (Roeselare i.v.m. omgeving KBC-site). Net als bij de kartering van het

² Ook in het monumentendecreet en het landschapsdecreet zijn zeer ruime waarderingen (artistieke, natuurwetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieel-archeologische, andere sociaal-culturele of esthetische waarde) opgenomen.

³ In de publicatie *Erfgoed op de kaart* stellen de auteurs van het Agentschap RO Vlaanderen, Afdeling Onroerend Erfgoed resoluut dat "wordt sterk aanbevolen een ruim geïnterpreteerde erfgoedwaardering in te zetten bij de afweging van belangen tijdens een ruimtelijk planningsproces."

geïncventariseerd erfgoed, wordt het hier mogelijk een waardevol pand op zijn omgeving te betrekken of interventies in een erfgoedkundig waardevolle omgeving te beoordelen.

- met of zonder indeling in waardecategorieën:
Bouwen door de eeuwen kent de waardevolle gebouwen geen waardecode toe. De inventarisatie zoals het Brusselse Sint-Lukasarchief die doorvoert kent elk gebouw twee waardecodes toe: een code voor de individuele gebouwen en een code voor het eventuele geheel waar een pand deel van uitmaakt.
Eens een waardering van het erfgoed gemaakt is – elementen en samenhangen onderscheiden als waardevol, minder waardevol, niet waardevol – vergroot de beleidsmatige bruikbaarheid van de inventaris. Waarderingskaarten bijvoorbeeld hebben veel meer impact op de besluitvorming dan inventariskaarten.
- Koppeling van inventaris aan bijkomende instrumenten
De inventaris kan gekoppeld worden aan een beeldkwaliteitsplan, of aan gabarietenplannen (voorbeeld van Sint-Niklaas waar op een gabarietenplan de waardevolle panden met een waardecode aangeduid zijn).

Bescherming

De bescherming van gebouwen, stads- en dorpsgezichten of van landschappen gebeurt door ministerieel besluit. Dit besluit bevat de motivering en de erfdienstbaarheden die van toepassing zullen zijn.

De initiators voor een beschermingsprocedure kunnen tweërlei zijn. Enerzijds stelt de administratie Monumenten en Landschappen zelf op basis van de inventaris van bouwkundig erfgoed een selectie van gebouwen en/of gebieden op die ter bescherming voorgesteld worden. Anderzijds kan elke persoon, gemeente of vereniging een voorstel tot bescherming indienen.

Voor bescherming als monument komen in aanmerking: “een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, dat van algemeen belang is omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieel archeologische of andere sociaal-culturele waarde, met inbegrip van de cultuuroederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen.”

Voor bescherming als stads- of dorpsgezicht komt in aanmerking:
“een groepering van één of meer monumenten en/of onroerende goederen met omgevende bestanddelen, zoals onder meer beplantingen, omheiningen, waterlopen, bruggen, wegen, straten en pleinen, die vanwege haar artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieel archeologische of andere sociaal-culturele waarde van algemeen belang is;

De directe, er onmiddellijk mee verbonden visuele omgeving van het monument, (...) die door haar beeldbepalend karakter de intrinsieke waarde van het monument tot zijn recht doet komen dan wel door haar fysische eigenschappen de instandhouding en het onderhoud van het monument kan waarborgen.”

Voor een bescherming als landschap is vereist:
“het landschap moet van algemeen belang zijn wegens zijn natuurwetenschappelijke, historische, esthetische of sociaal-culturele waarde.”

Bij bescherming wordt de eigenaar/vruchtgebruiker verplicht zijn door bescherming betroffen onroerend goed in goede staat te behouden. Voor bouwkundige ingrepen die in het kader van de ruimtelijke ordening vergunningsplichtig zijn is een bindend advies van de cel monumenten en landschappen noodzakelijk. Voor andere ingrepen moet een toelating aan de cel monumenten en landschappen gevraagd worden.

Subsidiëring

Voor de instandhouding en onderhoud van beschermd onroerend erfgoed zijn subsidies door de Vlaamse overheid ter beschikking gesteld.

Lokale overheden kunnen als deel van hun erfgoedbeleid ook restauratie- en renovatiesubsidies toekennen. Eventueel worden aan het toekennen van dergelijke subsidies de oplegging van erfdienstbaarheden verbonden (Zie voorbeeld van Brugge).

Advisering aan stedenbouwkundig ambtenaar

De lokale erfgoeddienst kan advies verlenen over de erfgoedwaarde van een pand of een omgeving van een pand waarvoor de stedenbouwkundig ambtenaar een stedenbouwkundig advies formuleert.

Advisering aan bouwheren en sensibilisering

De lokale erfgoeddienst kan advies verlenen i.v.m. oordeelkundige restauraties van waardevolle gebouwen en kan initiatieven opzetten om eigenaren en bevolking over de erfgoedwaarde van gebouwen en stedenbouwkundige gehelen te informeren.

2.2.4 Het lokaal ruimtelijk beleid

Ruimtelijk beleid is meer dan ruimtelijke ordening. Ruimtelijke ordening voert op een specifieke wijze een gedeelte van het ruimtelijk beleid uit. De volgende beknopte kenmerking van het ruimtelijk beleid kan ook verhelderend zijn voor de verschillende situaties waar in dat beleid erfgoed een plaats kan vinden.

Ruimtelijk beleid als driesporenplanning

Goed ruimtelijk beleid zoals dat vandaag omschreven wordt, werkt gelijktijdig op drie sporen: de ontwikkeling van een *visie* op lange termijn, concrete *acties* op korte termijn en *overleg* en samenwerking met betrokkenen. Elk van de sporen is aan de andere twee gekoppeld.

Ruimtelijk beleid als strategisch beleid

Aangezien onmogelijk alles gepland kan worden, is het ruimtelijk beleid noodgedwongen *selectief*. Het is *strategisch*: het moet leiden tot uitvoering en realisatie en concentreert zich op een beperkt aantal concrete doelen, waarop de beschikbare middelen voor de langere termijn geconcentreerd worden. De prioriteiten op basis van gedragen politieke keuzes worden gevolgd tot voorbij hun realisatie.

Ruimtelijk beleid als intern gediversifieerd

Het ruimtelijk beleid verenigt verschillende werkwijzen, activiteiten en instrumenten. Zo vragen sommige uitdagen voor het ruimtelijk beleid om een aanpak met veel *overleg en creativiteit*, maar zijn in andere gevallen *hiërarchie en strikte controle* aangewezen. In sommige fasen zijn vooral inhoudelijke activiteiten (analyse, onderzoek, ontwerp, generen van oplossingen) belangrijk, in andere fasen is er veel overleg nodig en in nog andere fasen krijgen uitvoerders de hoofdrol.

De decretaal geregelde gemeentelijke taken rond ruimtelijke ordening kunnen worden verdeeld in drie grote groepen van activiteiten:

Planning - Planningsbeleid

Instrumenten zijn o.a. :

het gemeentelijk ruimtelijk structuurplan

waarin de gemeente haar visie op de ruimtelijke ontwikkeling van het grondgebied geeft, binnen de krijtlijnen van het Structuurplan Vlaanderen en de Provinciale ruimtelijke structuurplannen.

het bijzonder plan van aanleg (BPA) of ruimtelijk uitvoeringsplan (RUP)

BPA kan bestemmings- en inrichtingsvoorschriften vastleggen voor een bepaald gebied, afwijkend van wat het gewestplan bepaalde.

RUP's worden opgemaakt om de beleidsopties in een ruimtelijk structuurplan uit te voeren. In een RUP kunnen, naast bestemmingsvoorschriften ook inrichtings- en beheersprincipes vastgelegd worden.

Als een RUP uitspraken doet over de ontwikkelingsmogelijkheden van alle functies binnen haar grenzen dan spreekt men van een geïntegreerd en gebiedsdekkend RUP. Doet het RUP enkel uitspraken over één of enkele thema's dan spreekt men van thematische RUP's.

De stedenbouwkundige verordening

Meestal, maar niet noodzakelijk, van toepassing op hele grondgebied van de gemeente. Regels van technische of esthetische aard kunnen erin vastgelegd worden, net als de stedenbouwkundige vergunningsplicht. Bestemmingen kunnen er niet door geregeld worden.

Het grond-en pandenbeleid

Omvat o.a. rooilijnplannen, ruil- en herverkaveling, recht van voorkoop, onteigening, erfpacht en de realisatie van strategische projecten.

Vergunningverlening - Vergunningenbeleid

De beoordeling van een stedenbouwkundige of een verkavelingsvergunning gebeurt in de meeste gevallen door de gemeente, wat haar de hoeder van de goede ruimtelijke ordening bij uitstek maakt. Het decreet houdende de organisatie van de ruimtelijke ordening van 1999 voorziet ook een verdere ontvoogding van de gemeenten m.b.t. het vergunningenbeleid. Gemeenten kunnen ook de decretale vergunningsplicht uitbreiden via BPA's, RUP's of stedenbouwkundige verordeningen.

De stedenbouwkundige vergunning

Eenzijds steunt de gemeente op de stedenbouwkundige voorschriften opgenomen in gewestplannen, BPA's, ruimtelijke uitvoeringsplannen of stedenbouwkundige verordeningen.

Anderzijds heeft de gemeente ook nog een appreciatiebevoegdheid. D.w.z. dat de aanvraag bovendien getoetst wordt aan het principe van een goede ruimtelijke ordening. Sommige gemeentebesturen hanteren hierbij 'visiedocumenten' die vaak geen juridisch dwingende waarde hebben, maar die helpen een visie te communiceren en af te wegen.

De verkavelingsvergunning

Handhaving - Handhavingsbeleid

Waken over de uitvoering van de genomen planningsbeslissingen. De preventie-component ligt in het voorkomen van overtredingen door een goede voorlichting van de burger. Daarnaast moeten gemeenten ook stedenbouwkundige misdrijven kunnen opsporen, vaststellen en vervolgen.

2.2.5 Relaties tussen de instrumenten van erfgoedzorg en ruimtelijke ordening⁴

De wetgeving legt al een aantal relaties vast tussen de instrumenten van het ruimtelijk beleid en die van de erfgoedsector.

De duidelijkste relatie is wellicht die van de beschermingen van erfgoed als monument, dorps- of stadsgezicht, landschap, archeologisch monument of dito zone en de doorwerking van de voorschriften daarvan bij het verlenen van stedenbouwkundige vergunningen. Op dit vlak zijn eveneens de bindende en niet-bindende adviezen van belang van de Vlaamse administratie bevoegd voor erfgoed.

Omgekeerd kan de erfgoedsector steeds aanspraak maken op artikel 4 van het decreet op de ruimtelijke ordening. Dat artikel bepaalt dat gelijktijdig een afweging van de ruimtelijke behoeften van de verschillende maatschappelijke activiteiten gebeurt en dat daarbij steeds rekening gehouden wordt met de ruimtelijke draagkracht, de gevolgen voor het leefmilieu en de *culturele*, economische, *esthetische* en sociale gevolgen. Een veel specifiekere dimensie heeft de wetgeving voor ruimtelijke ordening die ruimere mogelijkheden geeft voor verbouwen, uitbreiding en/of functiewijziging van (zonevrije) monumenten en gebouwen die opgenomen zijn in *Bouwen door de eeuwen heen*.

Tenslotte zijn er decretaal relaties vastgelegd tussen ruimtelijke ordening en erfgoed voor wat de open ruimte betreft. Op het vlak van de opmaak of herziening van de plannen van aanleg en ruimtelijke uitvoeringsplannen bestaan decretale bepalingen dat de ankerplaatsen, de landschappen met grootse erfgoedwaarde (zoals vastgelegd bij Besluit van de Vlaamse Regering) kunnen worden vastgelegd in ruimtelijke uitvoeringsplannen als erfgoedlandschap. Eens als erfgoedlandschap vastgelegd, kan aanspraak gemaakt worden op subsidies voor het beheer binnen dergelijke erfgoedlandschappen. Ook moet de gemeente bij opmaak of herziening van dergelijke plannen (niet-bindend) advies vragen aan de administratie bevoegd voor erfgoed wanneer in het plangebied beschermde erfgoedelementen aanwezig zijn.

Interessant is op te merken dat de relatie tussen traditionele erfgoedzorg en ruimtelijk beleid door de bestaande instrumenten en procedures en hun decretaal vastgelegde relaties, verschilt naargelang het soort "erfgoedobject" en de soort ligging. Concreet: de inventarisatie van "landschappelijk erfgoed" in de landschapsatlas, met vastlegging van ankerplaatsen en verplichte positiebepaling tegenover de waardevolle elementen ervan bij opmaak van RUP's voor die plaatsen, bewerkstelligt veel meer dan het geval is voor gebouwd erfgoed in dorpen en steden, een verankering van erfgoed in ruimtelijke planning. Dat verschil wordt in de toekomst mogelijks verminderd, o.a. door de vervollediging en herwerking van de inventaris van bouwkundig erfgoed en door een mogelijke systematische atlas van waardevolle dorps- en stadsgezichten naar model van de landschapsatlas.

De voor de open ruimte voorgestelde aanpak van een systematische 'mapping' en kwalitatieve beschrijving van waardevolle landschapsgeheilen om er vervolgens een afweging met andere sectorale belangen voor te maken en een ontwikkelingsvisie tegenover te ontwikkelen is ook een te overwegen aanpak om om te gaan met het stadslandschap.

⁴ Deze paragraaf en de paragraaf 2.2.5 volgen grotendeels de analyse uit *Erfgoed op de kaart*, pp. 98-103.

	Erfgoed -> ruimtelijke beleid	Ruimtelijk beleid -> erfgoed
structuurplannen	(geen)	(mogelijkheden)
BPA / RUP	<ul style="list-style-type: none"> - opname ankerplaats in RUP als erfgoedlandschap -- subsidies erfgoedlandschap -- adviesverplichting bij opmaak BPA /RUP met beschermd erfgoed in plangebied 	(mogelijkheden)
Stedenbouwk. verordeningen	(geen)	(mogelijkheden)
vergunningen	<ul style="list-style-type: none"> - bescherming van erfgoed met voorschriften -- bindend advies M&L m.b.t. beschermd erfgoed -- niet-bindend advies voor o.a. in gezichtsveld van monument gelegen aanvragen, voor werken van algemeen belang, ... -- bindend archeologisch advies voor infrastructuurwerken 	<ul style="list-style-type: none"> - ruimere mogelijkheden van herbouwen, verbouwen en uitbreiden van zonevreemde monumenten -- ruimere mogelijkheden van functiewijzigingen van monumenten en gebouwen opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed

Fig 2: decretaal bepaalde relaties tussen ruimtelijk beleid en erfgoed

2.2.6 Mogelijkheden van het ruimtelijk instrumentarium

Behalve de hierboven decretaal vastgelegde relaties bieden de instrumenten van het ruimtelijk beleid ook veel mogelijkheden voor behoud en sturing van aanpassing of transformatie van erfgoed. Op het niveau van planning gaat het om het gemeentelijk ruimtelijk structuurplan, ruimtelijke uitvoeringsplannen (en bijzondere plannen van aanleg) en verordeningen.

Op het niveau van de ruimtelijke structuurplannen bestaat er geen formele wisselwerking met erfgoedzorg. In structuurplannen zijn vooral de uitwerkingen van erfgoedthema's als sleutelkwesies en de selecties van eventueel structuurbepalend erfgoed van belang. Daartoe kunnen actoren en administraties inzake erfgoed actief bij het planningsproces worden betrokken via ambtelijke overlegmomenten.

In plannen van aanleg en ruimtelijke uitvoeringsplannen kan zowel beschermd als niet-beschermd waardevol erfgoed worden opgenomen. Dit kan leiden tot aangepaste bestemmingen en specifieke inrichtings- en beheersvoorschriften voor het erfgoed en zijn omgeving. Ook kan het bestuur opleggen dat in aanvulling op de decretaal verplichte adviezen voor beschermd erfgoed bijkomende niet-bindende adviezen ingewonnen worden bij de lokale (bijvoorbeeld erfgoeddeskundige of een erfgoedadviesraad) of bovenlokale erfgoedadministraties, wanneer het gaat om stedenbouwkundige aanvragen voor niet-beschermd erfgoed.

Een ontwikkelingsvisie voor een waardevol bouwkundig of stedenbouwkundig geheel (bijvoorbeeld een historisch publiek gebouw met omgeving, een uniforme arbeiderswijk of een straat met grote frequentie aan waardevolle panden) kan bij uitstek met een RUP gerealiseerd worden. (Een beschermingsbesluit (alleen) kan geen ontwikkelingsvisie formuleren).

Wanneer voor een bepaald bouwkundig geheel of gebied vooral de stedenbouwkundige structuur of typologie waardevol is, eerder dan de erfgoedwaarde van de individuele panden, dan kunnen in RUP's ook randvoorwaarden en ontwikkelingsmogelijkheden geformuleerd

worden, die regeneratie en vervanging toelaten zonder de stedenbouwkundige figuur/samenhang te “verliezen”.

Stedenbouwkundige verordeningen (zie zooms op Ieper, Sint-Truiden en Brugge) kunnen op een vrij eenvoudige wijze het behoud of de transformatie van een groot aantal waardevolle gebouwen ondersteunen. In een stedenbouwkundige verordening kan men voorschriften opnemen voor het hele grondgebied van de gemeente of voor een duidelijk te omschrijven deel (vb. ‘het historische stadscentrum binnen de wallen’). Deze voorschriften van veeleer technische of esthetische aard kunnen het erfgoedbeleid flankeren. Stedenbouwkundige verordeningen kunnen bijvoorbeeld het samenvoegen van percelen of panden verbieden om het kleinschalige karakter te behouden. Ze kunnen ook een vergunningsplicht invoeren voor werken waarvoor anders geen stedenbouwkundige vergunning nodig is en zo het invloedsbereik van de erfgoedzorg via vergunningverlening vergroten (bijvoorbeeld voor het schilderen van buitentimmerwerk van woningen in een tuinwijk) of voorschriften opleggen voor (streekeigen) aanplantingen, het open houden van greppels, het aanbrengen van reclame enzovoort.

In het gemeentelijk ruimtelijk vergunningenbeleid kan de gemeente waardevol erfgoed steeds bewust in overweging nemen, of het nu beschermd is of niet. *Bouwen door de eeuwen heen* en de *Landschapsatlas* zijn daarbij handige bronnen. De gemeente kan aan een erfgoedinventaris ook bijkomende instrumenten koppelen, zoals bijvoorbeeld een beeldkwaliteitsplan. Een dergelijk plan reikt met referentiebeelden en schetsen richtlijnen aan van beeldkwaliteiten die ze wil behouden, herstellen of creëren. Een beeldkwaliteitsplan kan aanvullend bij het ruimtelijk uitvoeringsplan visueel weergeven welke kwaliteiten nagestreefd worden. Om het behoud van een pand of andere element – ook bij beroepsprocedures – juridisch af te dwingen is echter een bescherming (op basis van de wetgeving voor erfgoed) of opnamen in een bijzonder plan van aanleg of ruimtelijk uitvoeringsplan met aangepaste stedenbouwkundige voorschriften noodzakelijk.

Ook in het gemeentelijk grond- en pandenbeleid kan erfgoed een belangrijke rol spelen, door bijvoorbeeld waardevolle panden aan te kopen of te onteigenen (te algemenen nutte), door voorkooprechten terzake uit te oefenen of door specifieke subsidies te creëren. Gemeenten en gemeentelijke autonome bedrijven kunnen waardevol erfgoed in hun portefeuille opnemen. De gemeente kan gemeentelijke voorzieningen in waardevolle gebouwen onderbrengen en/of eigen voorbeeldprojecten realiseren.

Op het niveau van de handhaving kunnen overtredingen waarbij waardevol erfgoed betrokken is specifiek worden opgevolgd.

structuurplannen	-selectie van sleutelkwesies m.b.t. erfgoed in informatief gedeelte GRS -gebiedsgerichte structuurschetsen met inbegrip van erfgoedelementen in richtinggevend deel GRS -thematische kaarten m.b.t. erfgoed (waardering, acties) in richtinggevend deel GRS -bindende bepalingen m.b.t. erfgoed in GRS
BPA / RUP / Stedenbouwk. verordeningen	-Opname in BPA / RUP van stedenbouwkundige voorschriften voor bestemming, inrichting en / of beheer (bij RUPs) over erfgoed -Invoering niet-bindend advies voor waardevolle gebouwen -Algemene voorschriften m.b.t. inrichting van erfgoed in verordening
vergunningen	-actief zoeken naar mogelijk hergebruik / herbestemming -Koppelen van projecten aan sleutelkwesie waarvoor project
grondbeleid	-Aankopen / onteigenen van waardevolle panden in functie van voorbeeldprojecten -Voorkooprecht ten aanzien van erfgoed inschrijven in RUP -Subsidies en belastingen m.b.t. waardevol erfgoed -opnemen erfgoed in portefeuille gemeentelijk autonoom bedrijf
handhaving	-Actieve opvolging

Fig 3: mogelijkheden tot ondersteuning van erfgoedzorg bij diverse instrumenten van het ruimtelijk beleid

2.2.7 Kanttekeningen

1. Verschillende agenda's van ruimtelijk beleid en van erfgoedzorg moeten blijven

Het ruimtelijk beleid kan niet onbeperkt verschillende sectorale belangen in de afweging opnemen; nog minder kan het andere agenda's overnemen. Het ruimtelijk beleid maakt ruimtelijke afwegingen tussen de ruimtelijke aanspraken van verschillende sectorale belangen. Erfgoed kan er één van zijn, al waarschuwen sommigen ervoor het ruimtelijk beleid niet voor alles in te laten staan. Het moet ook duidelijk zijn dat het ruimtelijk beleid nooit een sectoraal beleid kan overnemen en verbodig maken. Dat is duidelijk voor een economisch beleid, maar ook voor een bouwkundig erfgoedbeleid.⁵

2. Waardebegrippen binnen het erfgoedbegrip als ontwikkelingskaders

We stelden al eerder dat zowel ons begrip 'monument' als 'bouwkundig erfgoed' zowel in juridische zin als daarbuiten weinig precieze containerbegrippen zijn. De uiteenlopende argumentatietypes voor een bescherming of selectie als waardevol pand wijzen daar al op.

In ons monumentbegrip en in onze concrete monumenten overlappen twee verschillende monumentbegrippen⁶. Het eerste monumentbegrip omvat constructies of sites die zich van het gewone onderscheiden door hun grote maatschappelijk gedragen betekenis, die ze hebben hetzij doordat ze opgericht werden om iets specifiek te herdenken, hetzij door hun louter historische of kunsthistorische waarde.

⁵ Zie Studiegroep Omgeving, Aanbevelingen voor onderzoek, beleidsvisie en maatregelen omtrent onroerend erfgoed in het kader van de opmaak van gemeentelijke ruimtelijke structuurplannen voor stedelijke gebieden.

⁶ Zie Françoise Choay, *L'allégorie du patrimoine*, 1996. Het eerste type noemt Choay 'monument historique', het tweede 'landmark'.

Het tweede monumentbegrip is jonger. Door het toegenomen belang van de beeldwaarde van een gebouw voor steden, als landmark, is het monumentbegrip stilaan uitgebreid om ook gebouwen met grote landmarkwaarde aan te gaan duiden. Veel monumenten zijn zowel 'historisch monument' alsook 'landmark'. Nieuwe landmarks worden ook soms monumenten genoemd.

Dit onderscheid is interessant. Het maakt duidelijk dat de appreciatie en bekommernis om monumenten en bij uitbreiding, om bouwkundig erfgoed, ook een bij uitstek stedenbouwkundig karakter heeft.

Het kan zinvol en instrumenteel zijn om die twee betekeniscomponenten van bouwkundig erfgoed op elk moment voor ogen te houden, zowel bij de selectie en waardering van erfgoed als bij de afbakening en vastlegging van randvoorwaarden voor ontwikkeling van het erfgoed.

De stedenbouwkundige dimensie van het erfgoedbegrip werpt de focus weg van het object, naar de stad, de samenhang tussen object en stand en naar de morfologie van de stad zelf.

Als de waarde in een bepaald erfgoedgeval vooral in een unieke stedenbouwkundige samenhang zit, dan is de vraag niet hoe de verschillende betrokken panden te behouden, maar hoe de samenhang te behouden en in te schatten hoeveel 'oorspronkelijke architectuur' nodig blijft om de historiciteit van de samenhang leesbaar te houden. Maar er kan (ultiem) ook nagedacht worden over het behoud van de samenhang van de stedenbouwkundige figuur, zonder dat deze figuur dezelfde moet blijven.

3. Veldverkenning

3.1 Screening van Vlaamse steden

3.1.1 Vragen aan lokale administraties

De administraties van elf Vlaamse steden werden gecontacteerd om een beeld te krijgen van welke instrumenten al dan niet en met welke tevredenheid ingezet worden in het beleid van die steden m.b.t. onroerend erfgoedzorg en kwaliteitsstimulering in het ruimtelijk beleid.

Daarbij werd van volgende vragen vertrokken:

Inventaris	Heeft de stad zelf een inventaris opgemaakt die ze hanteert of gebruikt ze <i>Bouwen door de eeuwen heen</i> ? Bevat die waardecategorieën? Is de inventaris ook gestructureerd per geheel van gebouwen?
Planning	Wordt in het structuurplan in het bijzonder ingezet op erfgoed en ruimtelijke kwaliteit? Worden waardevolle panden beschermd via markering in BPA's of RUP's? Zijn er specifieke BPA's / RUP's opgemaakt mbt bouwkundig erfgoed?
Verordening	Is de vergunningsplicht uitgebreid, bvb voor het wijzigen van gevels? Zijn er stedenbouwkundige verordeningen gemaakt m.b.t. bouwkundig erfgoed? Verordeningen m.b.t. ruimtelijke kwaliteit in het algemeen?
Subsidies	Wordt een renovatiesubsidie gehanteerd als instrument in het erfgoedbeleid?
Grond –en Pandbeleid	Verwerft de gemeente waardevolle gebouwen, als voorbeeld, als noodgreep? Verwerft de gemeente (waardevolle gebouwen) om stadsvernieuwingsimpulsen te geven?
Advies	Wie geeft de stedenbouwkundig ambtenaar advies m.b.t. erfgoedafweging en beoordeling ruimtelijke kwaliteit? Alleen de stedenbouwkundige dienst, de stedelijke dienst monumentenzorg, de provinciale afdeling van Monumenten en Landschappen (ook in geval waar dit niet verplicht is), politici (gemeenteraadscommissie), GECORO, niet-ambtelijke commissie van leken/professionals
Projecten	Wie maakt en evalueert de projectdefinitie van grotere projecten (zowel eigen projecten of projecten van ontwikkelaars)? Wie volgt ze op? Is dat een interne werkgroep uit de stadsdiensten of een aparte commissie buiten de stadsdiensten?
Communicatie	Wordt sterk ingezet op sensibilisering en communicatiecultuur ivm erfgoedwaarde, ruimtelijke kwaliteit en m.b.t. visie stadsbestuur?

3.1.2 Overzicht van gehanteerde instrumenten

Fig 4: resultaten rondvraag bij aantal administraties van Vlaamse steden

	Roeselare	Kortrijk	Brugge	Gent	Aalst	Sint-Niklaas
	kwaliteitsbewaking nieuw op agenda	beleid op basis van adviezen	Stedelijke erfgoedzorg weegt door in lokaal ruimtelijk beleid	geroutineerde afweging in vergunningbeleid	basis beleid - knelpunt ervaren in afweging door stedelijke monumentenzorg	Uitgewerkt gabarietenplan
Inventaris	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand
Gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan met waardeklassen
Planning	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoed-site markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoed-site markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoed-site markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoed-site markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoed-site markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoed-site markering panden in BPA's en RUPs
Verordeningen	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt woonkwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit
Subsidies	restauratiepremies	restauratiepremies	restauratiepremies	restauratiepremies	restauratiepremies	restauratiepremies
Advies	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: gabarieten commissie extern: M&L
Advies grotere projecten	intern (werkgroep stadsdiensten) extern	intern (werkgroep stadsdiensten) extern	intern (werkgroep stadsdiensten) extern	intern (werkgroep stadsdiensten) extern	intern (werkgroep stadsdiensten) GECORO	intern (werkgroep stadsdiensten) extern
Grond-en pandbeleid	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls
Communicatie	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel

Legende:	instrument in gebruik toewijzing van dit instrument wordt overwogen dit instrument wordt niet langer gebruikt
-----------------	---

	Turnhout	Eeklo	Sint-Truiden	Ieper	Mechelen
	basis beleid - ervaring van te groot verschil tussen beschermd en niet-beschermd	basis beleid dat werkt - schaal stad en deskundigheid	Onroerend erfgoed als spil van geïntegreerd ruimtelijk beleid - onderhandelingsmarges	Specifieke erfgoedsituatie wederopbouwstad - verordening en kwaliteitscommissie	methodische erfgoedafweging door stedelijke dienst monumentenzorg
Inventaris	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand	<i>bouwen door eeuwen heen</i> eigen inventaris eigen inventaris met categorieën grotere gehelen ipv per pand
Gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan	gabaritenplan
Planning	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoedsite markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoedsite markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS sectoraal 'RUP Groene waarden' BPA's / RUPs voor erfgoedsite markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoedsite markering panden in BPA's en RUPs	erfgoed aandachtspunt in GRS BPA's / RUPs sectoraal mbt ergoed BPA's / RUPs voor erfgoedsite markering panden in BPA's en RUPs
Verordeningen	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit	verordening mbt erfgoed vergunningsplicht wijzigen gevels verordening mbt ruimtelijke kwaliteit
Subsidies	restauratiepremies	restauratiepremies	restauratiepremies	restauratiepremies	restauratiepremies
Advies	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: welstandscommissie extern: M&L	intern: stedelijke dienst stedenbouw intern: stedelijke monumentenzorg pol: gemeenteraadscommissie RO GECORO extern: commissie monumentenzorg extern: M&L
Advies grotere projecten	intern (werkgroep stadsdiensten) gemeenteraadcomm RO of GECORO	intern (werkgroep stadsdiensten) extern	intern (werkgroep stadsdiensten) extern	intern (werkgroep stadsdiensten) extern	intern (werkgroep stadsdiensten) extern
Grond-en pandbeleid	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls	gericht op erfgoed gericht op stadsvernieuwingsimpuls
Communicatie	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel	formeel: sensibilisatie formeel: aanspreekpunt vastgoedontwikk informeel

Legende:	instrument in gebruik
	toevoering van dit instrument wordt overwogen
	dit instrument wordt niet langer gebruikt

3.2 Zooms op vier steden

3.2.1 KORTRIJK: Gabaritplan, Bouwen door de eeuwen heen en advies M&L als flexibele instrumenten

ERFGOEDSITUATIE: "We beseffen dat we al niet veel onroerend erfgoed meer hebben"

INVENTARIS

Monumenten & Landschappen hebben een inventaris opgemaakt specifiek voor Kortrijk die een 2000-tal items bevat. (Een 1^e deel m.b.t. Kortrijk zelf werd in 2003 afgewerkt, een 2^e deel m.b.t. deelgemeenten in 2005). Eigenlijk gaat het om de inventaris Bouwen door de eeuwen heen, die voor Kortrijk pas zeer recent opgesteld werd.

Er is een afspraak gemaakt met M&L dat alles wat betrekking heeft op panden uit de inventaris, dat daarvoor advies gevraagd wordt aan M&L. Die samenwerking is vrij constructief. (Kortrijk beseft ook dat het al niet heel veel gebouwd erfgoed meer heeft.)

De inventaris is opgemaakt per straat. Eerst wordt de straat voorgesteld: wanneer is de straat tot stand gekomen, welke stijl bepaalt de straat, ... Vervolgens worden beeldbepalende en belangwekkende panden afzonderlijk voorgesteld.

De inventaris werkt volgens de stedenbouwkundig ambtenaar ook sensibiliserend. Wanneer eigenaren hun pand afgebeeld en beschreven zien staan in de inventaris, heeft dit een overtuigingseffect over de waarde van het pand, die eigenaren vaak niet beseffen.

De stad heeft ook voor de straten van de binnenstad gabarietenplannen opgemaakt. Deze tonen de bestaande toestand van de straat en de gewenste toestand van het straatbeeld. Deze gabarietenplannen zijn een collegebeslissing geweest. Ze vormen een niet te strikt werkmiddel die indien nodig afwijkingen toelaten maar die toch zeer duidelijk communiceren.

PLANNING

In het GRS wordt wel verwezen naar de inventaris en de beschermingen, maar verder vormt het erfgoed geen sleutelkwestie in het GRS.

Er zijn (nog) geen specifieke BPA's of RUP's m.b.t. onroerend erfgoed. Wel worden bij de opmaak van BPA of RUP de panden uit de inventaris mee gemarkeerd als waardevol pand en als dusdanig in zekere mate beschermd.

VERORDENINGEN

Als verordeningen i.v.m. ruimtelijke kwaliteit in het algemeen is er een specifieke verordening m.b.t. publiciteit en een verordening die de omvorming tot meergezinswoningen wil tegengaan, een verordening eerder vanuit het woonbeleid, maar met een indirect speculatie-afremmend effect.

Daarnaast is via een gemeentelijke stedenbouwkundige verordening ook het wijzigen van gevels waar de vergunningsplicht decretaal weggevallen was, opnieuw vergunningsplichtig gemaakt in geval van gevels in woongebied met cultureel/esthetische waarde, in geval van panden in gezichtsveld van monumenten en in geval van panden uit de inventaris.

SUBSIDIES

Vandaag bestaat geen restauratiesubsidie. Vroeger bestond een renovatiepremie voor gevels die opgelijst waren door de adviescommissie bouwkundig erfgoed. Die bestaat nu niet meer. Sommigen willen die opnieuw invoeren, gelinkt aan de inventaris *Bouwen door de eeuwen heen*, maar het is niet zeker of dat erdoor komt.

GRONDEN- EN PANDENBELEID

Niet m.b.t. bouwkundig erfgoed. Wel zijn er strategische projecten gericht op het oplossen van kankerplekken in de stad. Soms valoriseren die bouwkundig erfgoed.

ADVIES voor stedenbouwkundige vergunningen

In de eerste plaats gebeurt de adviesverlening (naast desgevallend advies van M&L) door de directie (4 architecten) van de dienst stadsplanning en ontwikkeling. Er wordt veel aandacht besteed aan het 'passend karakter' van projecten in erfgoed-waardevolle context en men heeft het gevoel dat dit beter is dan dat te proberen inpassen in instrumenten als bvb een verordening.

Vroeger was er wel een soort welstandscommissie, maar nadat de samenwerking met M&L tot stand kwam, gebeurde een dubbele adviesverlening, en verdween deze commissie.

OPVOLGING voor grotere projecten

Bij grotere projecten is het ook deze directie die van bij het begin betrokken is. Zij betrekken dan ook andere diensten bij zich naargelang het project (bvb dienst jeugd, ...)

COMMUNICATIE

De inventaris *Bouwen door de eeuwen heen* en de gabarietenplannen zijn de belangrijkste communicatie- en sensibiliseringsinstrumenten van de stadsdienst.

EVALUATIE

De vandaag gehanteerde instrumenten worden als werkbaar geëvalueerd. Zowel inventaris als gabarietenplan. Beide zijn niet te strikt.

Tot nu toe zijn er ook geen problemen met beroepsprocedures, de provincie volgt de stad Kortrijk meestal.

In de toekomst wil men meer gebruik maken van RUP's zodat meer juridische houvast ingebouwd wordt.

3.2.2 BRUGGE: Prominente rol voor stedelijke erfgoedzorg – weinig planningsinstrumenten

ERFGOEDSITUATIE: Gaaf bewaard, veel belangwekkend, veel beschermd en economisch belangrijk erfgoed. De “trendmatige ontwikkeling” is in lijn met de beleidsintenties van de stad.

INVENTARIS

De stadsdienst monumentenzorg heeft meegewerkt aan *Bouwen door de eeuwen heen*, heeft daarnaast een eigen inventaris opgesteld.

De inventaris van de jaren '80 bevatte een classificatie van meest waardevol naar minder, maar dit wordt niet meer toegepast vandaag.

De meeste gebouwen opgenomen in de inventaris zijn niet beschermd; de erfgoedzorg gebeurt veeleer door een consequent beleid, door overtuiging van eigenaren en bestuurders.

PLANNING

In het GRS is aandacht voor onroerend erfgoed, eerder vaag.

In de Brugse binnenstad bestaat een traditie van niet te werken met BPA's of RUPs om de omgang met het onroerend erfgoed te regelen, anders dan in de randgemeenten waar die wel toegepast zijn. Daar is binnen de BPA's een quotering gegeven aan waardevolle panden, die het behoud oplegt.

VERORDENINGEN

Er is een vrij uitgebreide gemeentelijke verordening (opgemaakt in 1993, herzien in 2006) m.b.t. het behoud van waardevolle panden en de voorwaarden voor nieuwbouw in de historisch waardevolle omgeving. Die gemeentelijke verordening voert vergunningsplicht in voor elke wijziging van de bestaande toestand. Nieuwbouw en verbouwingen zijn ook onderworpen aan toepassing van een beperkte reeks materialen, dakhelling, etc.

SUBSIDIES

In Brugge bestaat een traditie van subsidies voor restauratie. Vroeger werd alleen toelage toegekend de voor restauratie aan gevels. Nu zijn ook subsidies mogelijk voor achtergevels, daken, interieur... Dit alles ter stimulering van behoud.

Enkele tientallen restauratiesubsidies per jaar.

GRONDEN- EN PANDENBELEID

Brugge heeft geen gronden- en pandenbeleid. Er is bijna geen aandacht voor in de administratie en bij beleidsvoerders. Het gronden- en pandenbeleid ressorteert onder de stadsdienst 'lokale economie en eigendommen'. De dienst zit dan ook niet onder de schepen van ruimtelijke ordening en huisvesting, maar onder de schepen van financiën.

ADVIES voor stedenbouwkundige vergunningen

Alle bouwvergunningen betreffend de Brugse binnenstad en betreffend historische panden in de deelgemeenten worden behandeld door de dienst monumentenzorg. Er is dus een sterke

verwevenheid tussen monumentenzorg en stedenbouwkundig vergunningenbeleid. De dienst monumentenzorg volgt ook private restauraties.

In Brugge zijn er twee adviescommissies:

1. Raadgevende commissie voor stedenschoon

Zijn externen (geen personen uit administratie of beleid), gewone burgers (geen vakmensen). Recent zijn daar ook enkele architecten aan toegevoegd. De commissie behandelt alles wat extern zichtbaar is. Ze brengt redelijk laat in de procedure haar advies uit, nl. bij de aanvraag voor vergunning voor een concreet bouwdoossier.

2. Stedenbouwkundige begeleidingscommissie

Deze commissie beoordeelt de grotere projecten (van overheid en particulieren) omtrent hun stedenbouwkundige inpassing. Ze is samengesteld uit externe vakmensen. Deze commissie treedt vroeger in werking: al bij het opzet van projecten wordt ze geraadpleegd, en later eveneens bij het project zelf.

EVALUATIE:

De wijziging van de gemeentelijke bouwverordening van vorig jaar, paste deze verordening nogal aan. De vorige versie was hoofdzakelijk geïnspireerd door de stadsvernieuwingspraktijken en –opvattingen van de jaren 1970. Ook wordt in de nieuwe verordening nauwgezet toegezien op bestemmingswijzigingen (functies), meer als dat het decreet dat voorschrijft, worden deze vergunningsplichtig gemaakt.

3.2.3 IEPER: Geïntegreerde stedenbouwkundige verordening als basis voor het lokaal stedenbouwbeleid

ERFGOEDSITUATIE: specifiek wederopbouw-erfgoed: jong, gaaf, homogeen; weinig beschermingen; toenemende speculatieve druk

INVENTARIS

Bouwen door de eeuwen heen wordt als inventaris gebruikt. Er wordt dus niet met waardecodes gewerkt. De inventaris wordt vooral als informatiebron gehanteerd die de specifieke waardevolle aspecten aangeeft waarop bij vergunningverlening gelet wordt.

PLANNING

Het GRS van Ieper bespreekt zowel in haar richtinggevend als in haar bindend gedeelte het probleem van de verdichting en functiewijzigingen in de binnenstad als potentiële bedreiging van de woonkwaliteit en van het stedenschoon. In de bindende bepalingen is precies vermeld: "2.7 Uitwerken van bouwverordeningen (lees stedenbouwkundige verordeningen). In het verlengde van initiatieven terzake in het verleden worden bouwverordeningen uitgewerkt voor het stedelijk gebied, ter vrijwaring van het stedenschoon en de kwaliteiten van de individuele gebouwen."

Voor de Ieperse binnenstad, het gebied waar de meeste aandacht op snijvlak erfgoedzorg en ruimtelijk beleid naartoe gaat, bestaat op vandaag geen enkel BPA of RUP.

Men is echter van plan om voor die binnenstad één of enkele RUPs op te maken die in aanvulling op de recente verordening de visie van de stad op de ontwikkeling van de stad binnen de wallen kunnen verfijnen en diversifiëren per deelgebied.

VERORDENINGEN

In 2006 nam de gemeenteraad de *Gemeentelijke stedenbouwkundige verordening ter vrijwaring van het woonklimaat en het waardevol bouwkundig erfgoed* aan. De verordening die voor het hele grondgebied geldt, maar specifieke bepalingen bevat voor het stadscentrum binnen de muren, heeft meerdere doelstellingen. M.b.t. het woonbeleid bijvoorbeeld wordt met de verordening nagestreefd de woonkwaliteit te versterken bij nieuwbouw en verbouwingen, zowel op eigen perceel als voor de omgeving, en wordt de integrale toegankelijkheid van gebouwen nagestreefd. Met betrekking tot het bouwkundig erfgoed en stedenbouw wordt nagestreefd het waardevolle erfgoed te vrijwaren en de integratie van gebouwen en constructies in hun omgeving te bevorderen.

In de verordening wordt een interessante definitie gemaakt van waardevolle gebouwen, waarvoor andere voorschriften gelden. Een waardevol gebouw en/of gebouwonderdeel is datgene dat beantwoordt aan de onderstaande basiskenmerken en tenminste één van de drie mogelijke meerwaarden waarmaakt:

Basiskenmerk 1:

Het casco verkeert in goede staat, het is te restaureren zonder afbraak.

Basiskenmerk 2:

Het gebouw of gebouwonderdeel vertegenwoordigt een gaaf voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwwijze, de oorspronkelijke vorm en stijlkkenmerken zijn nog aanwezig.

Meerwaarde 1:

het gebouw is gelegen in een bestemmingszone die bijzondere voorwaarden oplegt m.b.t. de landschappelijke kenmerken of cultuurhistorische kenmerken van die omgeving of het gebouw is gelegen in het zichtveld van andere waardevolle gebouwen.

Meerwaarde 2:

het gebouw of het gebouwonderdeel zijn opgenomen in de inventaris, voor zover het gebouw of het geheel waar het gebouw zijn waarde aan ontleent door bouwkundige ingrepen of door zijn waarde niet verloren is

Meerwaarde 3: De bebouwing is bepalend voor het behoud of het zichtbaar houden van een historisch gevormde stedenbouwkundige situatie (o.a. talrijke eenheidsbebouwing uit de wederopbouw).

De waardevolle panden waarvoor bijzondere voorschriften gelden zijn dus niet zomaar de gebouwen opgenomen in de inventaris; bij die geïnventariseerde gebouwen komen dus naburige gebouwen en gebouwen die een historische stedenbouwkundige situatie articuleren erbij en worden geïnventariseerde maar te sterk vervallen of gemutileerde gebouwen niet beschouwd.

Voor die waardevolle panden wordt een quasi-absoluut sloopverbod ingesteld en wordt de vergunningsplicht uitgebreid naar buitenschrijnwerk en dakbedekking. Sloop wordt slechts om zeer specifieke en aantoonbare redenen toegestaan. De meest opvallende daarvan zijn deze: "de beschrijving in de inventaris is gebaseerd op historisch-anekdotische eerder dan op architecturale eigenschappen" en "het waardevol gebouw of gebouwonderdeel heeft zijn specifieke functie verloren en herbestemming is niet mogelijk".

De verordening bepaalt ook dat interventies aan of in de buurt van een waardevol gebouw / gebouwonderdeel een "ingetogen architectuur" moeten hebben waarbij de waarde van het waardevol gebouw ondersteund wordt. Een nieuw gebouw in dergelijke omgeving moet het eigen karakter van de straatwand respecteren.

SUBSIDIES

geen

GRONDEN- EN PANDENBELEID

geen

ADVIES voor stedenbouwkundige vergunningen

De adviescommissie Stedenschoon is naast de stedenbouwkundig ambtenaar en stadsarchitect de belangrijkste adviseur in het vergunningenbeleid. In de commissie zit een afvaardiging uit het college van burgemeester en schepenen, de stadsarchitect en het hoofd van de dienst ruimtelijke ordening, een historicus van het stedelijk museum en een extern architect-ruimtelijk planner. Bouwaanvragen m.b.t. waardevolle panden worden hier beoordeeld. Architecten en bouwheren worden ook uitgenodigd tot een gesprek in de vergadering over hun bouwproject.

De adviescommissie Stedenschoon is momenteel nog op zoek naar duidelijkere criteria die ze kan hanteren bij de beoordeling van de verschillende dossiers. Te vaak wordt nog ad hoc beoordeeld.

3.2.4 SINT-TRUIDEN: Omvattende visie op gewenste situatie, vertaald in complementaire instrumenten met afwijkingsmarge via onderhandeling

ERFGOEDSITUATIE: Sint-Truiden als “Monumentenstad” in waardevol landschap; inzet op cultuurtourisme

INVENTARIS

De inventaris die Sint-Truiden hanteert werd in twee fasen opgesteld onder meer gebruik makend van de inventaris *Bouwen door de eeuwen heen* en met een stedenbouwkundige toepassing ervan voor ogen. Ze kent geen waardecategorieën toe maar is wel gedetailleerd in de beschrijvingen. Momenteel wordt de inventaris gedigitaliseerd.

Begin jaren 1990 werd door een studiebureau onder begeleiding van de stadsdiensten een inventarisatie doorgevoerd van de *waardevolle gebouwen* en *waardevolle wandzones* in de Truiense binnenstad. In het BPA Binnenstad van 1995 werden daarop gebaseerd, behalve de beschermde monumenten ook 259 waardevolle panden aangeduid en een aantal waardevolle wandzones, waarbij per pand / wandzone een fiche de waardevolle bouwhistorische kenmerken beschreef.

N.a.v. de opmaak van volgende BPA's (Stationskwartier, Nieuw Stationskwartier, ...) werd de inventarisatie uitgebreid door de monumentbeheerder van de stad. Enkele honderden panden werden als waardevol gemarkeerd in deze BPA's.

Als gevolg van de inventarisatieronde werden in 1997 70 waardevolle panden in de binnenstad bijkomend beschermd.

Aanvragen m.b.t. als waardevol gemarkeerde panden of panden in waardevolle wandzones worden voor advies voorgelegd aan de stedelijke monumentbeheerder, de stedelijke Bouwcommissie en de Vlaamse administratie van Monumenten en Landschappen.

PLANNING

Het BPA Binnenstad dat in 1995 aangenomen werd, zette een werkwijze in die ook in enkele latere BPA's gevolgd werd en in de huidige RUP's voor de binnenstad aangehouden wordt. De Deze plannen van aanleg vanaf de jaren 1990 worden 'verruimde' plannen van aanleg genoemd.

In de verruimde BPA's worden de beschermde panden aangeduid en worden de waardevolle panden en de waardevolle wandzones aangeduid.⁷ Per waardevol pand wordt een fiche toegevoegd die de waardevolle elementen oplijst.

De waardevolle elementen waaraan het pand zijn waarde ontleent moeten behouden blijven. Mits motivatie en mits inspelen op de omgeving kan daarvan afgeweken worden, hetzij door deze elementen op een eigentijdse manier te interpreteren, hetzij door een nieuwbouw van hogere kwaliteit te voorzien.

De bestaande kroonlijsthoogte blijft echter altijd een maximum en niet-bindend advies wordt steeds aan de Vlaamse administratie Monumenten en Landschappen gevraagd.

Voor panden in waardevolle straat- en pleinwanden wordt ook een harmonische inpassing opgelegd. Hiertoe worden voor deze straat- en pleinwanden de kenmerken ervan als gewenste situatie opgelijst, met telkens een toegelaten afwijkingsmarge⁸. Elke bouwaanvraag voor een pand in een dergelijke straat- of pleinwand moet in een beknopte nota motiveren hoe het binnen de afwijkingsmarges zich inschrijft in de plein- of straatwand.

⁷ De verschillende bestaande verruimde BPA's van Sint-Truiden hebben een analoge opbouw en voorschriften. De hier volgende beschrijving is gebaseerd op de officiële coördinatie van de voorschriften van het verruimd BPA binnenstad en het herzienings-RUP van dit verruimd BPA (ontwerp maart 2004).

⁸ De verruimde BPA's maken ook een onderscheid tussen inpassing in straatwanden en in waardevolle straatwanden.

Deze wijze van bescherming via BPA is geen sluitende bescherming voor de als waardevol aangeduide panden. Als namelijk een nieuw pand een architecturale meerwaarde kan realiseren waarbij een betekenisvolle relatie met de omgeving aangegaan wordt, dan mag het bestaande waardevolle pand vervangen worden. De monumentbeheerder oppert dat daarom misschien beter ook over een aantal extra beschermingen nagedacht wordt.

Erfgoed is niet verwonderlijk een belangrijk thema in het GRS van Sint-Truiden dat in 2006 goedgekeurd werd.

Diverse RUP's m.b.t. onroerend erfgoed zijn in opmaak, in de eerste plaats voor het Sint-Truidendse ommeland. Een inventarisatie is aan de gang m.b.t. zowel de landschappelijk waardevolle elementen als architectuur en archeologie door de monumentenbeheerder, de administratie Monumenten en Landschappen en externen. De bedoeling is te komen tot een thematisch RUP 'historische waarden' voor het ommeland. Men is ook van plan om met de opmaak van aparte RUP's specifiek erfgoed zoals het begijnhof, kastelen en waardevolle hoeves en domeinen van een gepaste bescherming te voorzien.

VERORDENINGEN

De geïntegreerde stedenbouwkundige verordening van 2003, vernieuwd in 2007, is van toepassing op het hele Truiense grondgebied, tenzij andere bepalingen in RUP's of BPA's en ligt in de lijn van de BPA's en RUP's voor wat betreft de omgang met waardevolle panden en de integratie-voorschriften voor nieuwbouw.

Met betrekking tot de omgang met *waardevolle en karaktervolle panden* is één artikel van toepassing. Het bepaalt dat de stad op elk ogenblik, hetzij via RUP's, hetzij via een gemeenteraadsbeslissing waardevolle panden die niet als monument erkend zijn als waardevol pand kan selecteren en er de waardevolle elementen van kan oplijsten. Dan moeten de *waardevolle elementen* waaraan het pand zijn waarde ontleent *behouden* blijven. *Mits motivatie en mits inspelen op de omgeving kunnen afwijkingen*, hetzij door de waardevolle elementen op eigentijdse manier te interpreteren, hetzij door het pand te vervangen door een nieuwbouw van hogere kwaliteit. De bestaande kroonlijsthoogte blijft echter altijd een maximum en niet-bindend advies wordt steeds aan de Vlaamse administratie Monumenten en Landschappen gevraagd.

Artikel 63

De gebouw(del)en die de bescherming van monument genieten, vallen volledig onder de wettelijke beschermingsregels en -procedures van de monumentenzorg en buiten de regels en procedures van dit artikel.

De Gemeenteraad kan, mede op basis van adviezen van het Bestuur voor Monumenten en landschappen en van GECORO, in R.U.P.'s of in een gewone raadsbeslissing in uitvoering van deze stedenbouwkundige verordening, de waardevolle panden in (delen van) de gemeente die op dat ogenblik niet als monument erkend zijn, selecteren en de waardevolle elementen ervan weergegeven in een overzichtslijst.

Deze waardevolle elementen kunnen zijn: de bouwperiode, het gevelmateriaal, de gevelgeleding, de aanwezige plinten, speklagen en geprononceerde druiplijsten, poortomlijstingen, deuromlijstingen, verticale raamomlijstingen, sluitstenen en uitgewerkte lateien, hoekbanden, balkons, erkers, puntgevels, dakkapellen, uitgewerkt houten steunwerk van kroonlijsten en eventuele bijzondere kenmerken zoals een ingewerkt wapenschild, een waardevolle achtergevel,

Al deze panden krijgen door deze selectie een bescherming als waardevol pand. Dit houdt in dat de aangegeven vormelijke elementen waaraan het pand zijn waarde te danken heeft behoudens nagenoemde uitzondering behouden moeten blijven. Daarbij staan deze vormelijke elementen niet op zich, maar wordt het gebouw als één geheel bekeken. De huidige kroonlijsthoogte moet behouden blijven. Vergunningsaanvragen met uitgebreide dossiersamenstelling en aanvragen van stedenbouwkundige attesten voor dergelijke gebouwen gaan steeds gepaard met een omgevingsrapport waarin ook een fotografische survey van het interieur en het exterieur is weergegeven, alsook een nota die deze elementen gedetailleerd beschrijft en motiveert waarom het al dan niet verantwoord is delen / geheel te verwijderen. Deze vergunningsaanvragen en dit omgevingsrapport worden steeds voor advies voorgelegd

aan de gemandateerde werkgroep van de GECORO.

Afwijkingen, door deze waardevolle elementen op een eigentijdse manier te interpreteren of door een nieuwbouw van hogere kwaliteit dan het bestaande – zowel in- als uitwendig – te voorzien, zijn mogelijk mits zij inspelen op de omgeving en na motivatie in het omgevingsrapport. De bestaande kroonlijsthoogte is evenwel een maximum. Ook bij een eigentijdse interpretatie staan deze vormelijke elementen niet op zich, maar wordt het gebouw als één geheel bekeken, ook bij gehele of gedeeltelijke nieuwbouw. In geval een vervangende nieuwbouw wordt voorgesteld omvat het omgevingsrapport een uitdrukkelijke motivatie van de voorziene hogere kwaliteit voor elk van de aangegeven waardevolle elementen. Bij elke bouwaanvraag met betrekking tot een waardevol pand moet een niet-bindend advies aan de Vlaamse administratie bevoegd voor Monumenten en Landschappen worden gevraagd.

De verordening schrijft ook het nastreven van ‘harmonie met de omgeving’ voor. Dit houdt in dat panden voor het merendeel van de elementen die hun voorkomen bepalen moeten aansluiten bij die elementen in de omgeving of er doordacht positief van afwijken. In de omschreven waardevolle wijken in de kernstad en in de waardevolle kernen van de kerkdorpen is die afwijkingsmogelijkheid er echter niet.

Voor de kleinere kerkdorpen geldt ook een typologisch voorschrift met als bedoeling een morfologische integratie: alleen grondgebonden woningen worden er toegelaten.

SUBSIDIES

geen

GRONDEN- EN PANDENBELEID

Niet van belang

ADVIES voor stedenbouwkundige vergunningen

Aanvragen m.b.t. als waardevol gemarkeerde panden of panden in waardevolle wandzones worden voor advies voorgelegd aan de stedelijke monumentbeheerder, de stedelijke Bouwcommissie en de Vlaamse administratie van Monumenten en Landschappen.

De Stedelijke Bouwcommissie in Sint-Truiden is een kleine, deskundige groep die met de volgende brede achtergrond is samengesteld. De leden zijn: de schepen voor ruimtelijke ordening, als niet-stemgerechtigd voorzitter, de gemeentelijk stedenbouwkundige ambtenaar, als stemgerechtigd secretaris. Gewone, stemgerechtigde leden zijn: een historicus met goede kennis van Sint-Truiden en met kennis van stedenbouw en monumentenzorg; twee personen uit het Truiense verenigingsleven in brede zin, die ervaring hebben met en bezig zijn rond de leefbaarheid van de stad. Eén van deze personen is effectief lid, de andere is globaal plaatsvervanger van al de gewone leden; twee onafhankelijke architectuur- en stedenbouwdeskundigen, waarvan één uit Sint-Truiden en één woonachtig en werkzaam buiten Sint-Truiden; twee leden van de GECORO, waarvan minstens één deskundige inzake ruimtelijke ordening.

COMMUNICATIE

De Dienst Ruimtelijke Ordening en Ontwikkeling van de stad communiceert via een uitgebreide website: www.stro-o.be. Daarin zijn de bouwvoorschriften en de verschillende BPA's & RUP's te raadplegen.

4. Beknopte voorstelling van de uitwerking van een Actieplan Bouwkundig Erfgoed door De Smet Vermeulen architecten⁹

4.1 Erfgoedwaarde en locuswaarde

In Oostende werden door de administratie Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Overheid een 2000-tal panden opgenomen als waardevol bouwkundig erfgoed in de inventaris *Bouwen door de Eeuwen heen*. De Smet Vermeulen architecten, opdrachthouders voor de uitwerking van een actieplan bouwkundig erfgoed, gaan er samen met het stadsbestuur en de administratie, van uit dat deze selectie van 2000 panden niet werkbaar is en onvoldoende als enige basis voor een (steden-)bouwkundig erfgoedbeleid. Evenwel wordt de 'erfgoedwaarde', door deskundigen aan de opgenomen panden toegeschreven, niet in twijfel getrokken.

Er wordt uitgegaan van de idee dat een aantal aspecten van het gebouw en zijn relatie met de stad samen een soort stedenbouwkundige waarde uitmaken, los van de erfgoedwaarde, die locuswaarde genoemd wordt. Naast het erfgoedaspect moet deze locuswaarde mee overwogen worden in het ruimtelijk beleid.

De erfgoedwaarde en de locuswaarde van panden kunnen dan opgelijst worden. Een waardeschaal voor de locuswaarde kan toegepast worden op de bouwkundig waardevolle panden die zo een waardering krijgen die al dichter aansluit bij de afwegingen die het ruimtelijk beleid maakt.¹⁰

4.2 Het pand, nabuurschap en de stad als referentie voor de locuswaarde

De locuswaarde wordt door de architecten betrokken op drie schalen waarin waardevolle relaties van het gebouw met zijn omgeving kunnen gelegen zijn: de stad, de straat (nabuurschap) en het gebouw zelf.

In een *bottom-up*-benadering van het bouwkundig erfgoed van Oostende werd het erfgoed pand per pand gescreend volgens deze drie aspecten (waardevolle relaties op stadsniveau, op straatniveau, op pandsniveau) en werd op basis daarvan aan elk pand een 'totale' locuswaarde toegekend, die hoog, gemiddeld of laag is. Een 800-tal panden van de 2000 erfgoed-waardevolle panden kreeg een hoge locuswaarde-score.

De architecten benaderden de stad ook *top-down*. Hierbij werden de morfologische structuren van de stad geïdentificeerd en werd nagegaan welke morfologische eenheden een belangrijk aandeel aan erfgoed met hoge locuswaarde hebben. Hiermee wordt niet alleen de korrel van het pand en het perceel, maar ook die van de stedenbouwkundige figuur een basis voor de stedenbouwkundige erfgoedbenadering.

Het voorstel is om voor bouwkundig waardevolle panden met hoge locuswaarde de sloop uit te sluiten, bij gemiddelde locuswaarde kan vervangende nieuwbouw alleen mits een stedenbouwkundige meerwaarde aangetoond kan worden voor een bijzondere beoordelingscommissie. In geval van lage locuswaarde mag gesloopt worden.

Een bijkomend principe is dat het behoud van erfgoed in een omgeving die verder verregaand gewijzigd is, geen prioriteit is t.o.v. erfgoed dat nog een samenhang met zijn omgeving heeft.

4.3 Een veranderlijke locuswaarde en een schaalgevoelig proces

De voorgestelde benadering wil op meerdere wijzen 'actief' zijn en inspelen op veranderende omstandigheden en opportuniteiten. Deze mate van flexibiliteit en responsiviteit zal een uitdaging betekenen bij vertaling in beleidsinstrumenten.

Ten eerste is de locuswaarde van een pand voorwaardelijk, aangezien ze tot stand komt door de relatie van het gebouw met zijn omgeving en dus onderhevig is aan mogelijke wijzigingen in die relatie en die omgeving. In sommige gevallen kan de locuswaarde van een pand

⁹ Op basis van een gesprek in Gent op 27.02.'08 met Filip Van Haverbeke

¹⁰ Gebruiks- en economische overwegingen vallen niet zo eenvoudig op te lijsten.

toenemen, bijvoorbeeld als een onsamenhangend weefsel vervangen wordt door een meer samenhangend dat het betreffende pand in zijn structuur opneemt. In andere gevallen kan de locuswaarde afnemen, bijvoorbeeld als de waardevolle structuur van een straat die de locuswaarde van het individuele bouwkundig erfgoed uitmaakte, verloren gaat.

Ten tweede is men er zich ook van bewust dat idealiter het ruimtelijk beleid op maat van de schaal van een project is. De 'regeneratie' van bestaand stadswefsel kan misschien zinvol en voldoende via randvoorwaarden in planningsdocumenten gestuurd worden. Diezelfde randvoorwaarden hoeven daarom echter niet ook de randvoorwaarden te zijn voor grotere bouw- of stadsvernieuwingsprojecten op dezelfde locatie. In dat geval is eerder een kwaliteitsopvolging van het ontwerpproces, vanaf het begin, aangewezen.

5. Aanbevelingen voor operationalisering in een actieplan bouwkundig erfgoed

De voorgestelde methodiek omvat als eerste component een doelmatige **pandsgewijze inventarisatie** waarbij de erfgoedwaarde waardevolle van niet-waardevolle panden onderscheidt en de locuswaarde die waardevolle panden onderverdeelt volgens grote, gemiddelde en lage locuswaarde. Die opdeling in categorieën is het uitgangspunt van de methodiek en de vrijheidsgraden voor interventie in de stad worden er grotendeels van afgeleid. Om het draagvlak voor die aanpak zo groot mogelijk te maken, is het belangrijk het begrip locuswaarde en de achterliggende idee goed te kunnen communiceren.

Een tweede component aanwezig in de methodiek is de overtuiging dat het erfgoedvraagstuk niet alleen vanuit een pandsgewijs perspectief benaderd kan worden, maar noodzakelijk ook vanuit een perspectief op de **stadsstructuur**. Het betrekken van de gecategoriseerde panden op hun voorkomen in ruimtelijke structuren van grotere schaal kan de vrijheidsgraden voor interventie, voortkomend uit de eerste categorisering, bijsturen.

De derde component is de insteek dat de stadsontwikkeling niet volledig planbaar is. Wat niet vastgelegd of aan sluitende randvoorwaarden onderworpen kan worden moet **'procesmatig'** opgevolgd worden. Dit betreft vooral de evaluatie van bouwdoSSIers waarbij erfgoed met gemiddelde locuswaarde vervangen wordt door nieuwbouw met aan te tonen meerwaarde en de evaluatie van grootschaligere projecten die ook de ruimtelijke context waarop de locuswaarde van betrokken panden gebaseerd was, grondig wijzigen. Ook de categorisering van het erfgoed wordt als evolutief beschouwd, gezien de locuswaarde afhankelijk is van de relatie met de stad.

De implementatie van de voorgestelde methodiek in een ruimtelijk beleid zal dus een zoektocht betekenen naar plannings- en beleidsinstrumenten die deze drie basiscomponenten kunnen waarmaken.

5.1 Keuze van centraal beleidsinstrument

De 'basisinstrumenten' van beschermingsbesluiten en lokaal vergunningenbeleid op basis van een advies van de dienst stedenbouw kan deze methodiek nooit in uitvoering brengen. Zonder bijkomende verordenende instrumenten bestaat onvoldoende rechtsgeldigheid voor het gemaakte onderscheid per pand m.b.t. de weigering van sloop of de verplichting van bijkomende motivering van een bouwaanvraag. Beschermingsbesluiten kunnen op hun beurt onvoldoende categorieën inbrengen, onttrekken het beleid grotendeels aan het lokale niveau en laten geen herziening toe, wat het evolutief begrip van de locuswaarde wel veronderstelt.

5.1.1 Stedenbouwkundige verordening of RUP

Een stedenbouwkundige verordening is vooral bruikbaar indien zowel de 'objecten' waarop voorschriften betrekking hebben, als de inrichtingsvoorschriften zelf, zich goed laten omschrijven. Hier zou met lijsten kunnen gewerkt worden.¹¹

Bestemmingen kunnen niet via verordening vastgelegd worden, wel kan vergunningsplicht ermee uitgebreid worden, bijvoorbeeld voor bestemmingswijziging - in de voorgestelde methodiek speelt bestemming echter geen belangrijke rol - of voor gevelwijziging voor alle panden of voor alleen het erfgoed met hoge of gemiddelde locuswaarde¹².

Het belangrijkste nadeel van de verordening is dat er niet gepland kan worden, waardoor met de voorschriften niet specifiek kunnen worden voor elke plek, noch een omvattende ontwikkelingsvisie uitgewerkt kan worden.¹³

¹¹ Zie case Ieper, waar via een definitie van waardevolle panden gewerkt wordt, waarin de inventaris *Bouwen door de eeuwen heen* één van de parameters is.

¹² Decretaal is het wijzigen van gevels (vervangen schrijnwerk, bepleisteren, ...) niet langer vergunningsplichtig.

¹³ Soms wordt in verordeningen wel een beperkt onderscheid tussen straten opgenomen, bijvoorbeeld, door een aantal straten te benoemen waarvoor andere bepalingen opgenomen worden.

Wat wel al (principeel) mogelijk is, is om een 'geïntegreerde verordening' te maken: één stedenbouwkundige verordening die stedenbouwkundige voorschriften bevat voor zowel het erfgoed als niet-erfgoed.

Een verordening heeft wel het voordeel dat ze sneller opgemaakt kan worden en in werking kan treden dan RUP's, die steeds preciezere uitspraken vragen dan verordeningen. Het kan daarom een mogelijkheid zijn in afwachting van een RUP of enkele RUP's, al de grote lijnen van de methodiek via een verordening te operationaliseren. De latere RUP's heffen voor hun gebied dan (een aantal van) de bepalingen van de algemene verordening op.

5.1.2 Thematisch of gebiedsdekkend RUP

In ruimtelijke uitvoeringsplannen kunnen naast inrichtingsvoorschriften wel bestemmings- en beheersvoorschriften opgenomen worden. Belangrijker is het voordeel t.o.v. de verordening, ongeacht of voor een thematisch of voor een gebiedsdekkend RUP geopteerd wordt, dat hier gepland kan worden: specifieke voorschriften voor nieuwbouw op bepaalde locaties kunnen vastgelegd worden, een differentiatie die de verschillende bestaande stedenbouwkundige figuren articuleert is mogelijk, enz. De voorschriften kunnen richtinggevend of bepalend zijn. Het erfgoed met hoge locuswaarde en dat met gemiddelde locuswaarde kan gemarkeerd worden op de plannen, de bepalingen verbinden er dan het sloopverbod en de sloop-mits-meerwaarde-mogelijkheid mee.

De meeste tot nog toe toegepast RUP's zijn gebiedsdekkend: voor één gebiedsomschrijving geldt slechts één (gebiedsdekkend) RUP dat het hele plangebied betreft en waarin zowel inrichtingsvoorschriften als bestemmingsvoorschriften opgenomen zijn die voortkomen uit verschillende beleidsthema's. Voor Oostende komt dit zeker in aanmerking. Het meenemen van andere problematieken in het RUP is een goede 'test' of de ontwikkelde erfgoedaanpak met andere problematieken verenigbaar is. De planningsoefening wordt wel veel complexer en indien één van de beleidsthema's later bijgesteld moet worden, moet het hele RUP herzien worden.

Een thematisch RUP is daarom niet uitgesloten. Het kan alleen het erfgoed betreffen, of alleen de inrichtingsvoorschriften voor alle locaties in het plangebied.

5.1.3 Verordening en RUP

Er zou ook op twee sporen gewerkt kunnen worden. Inrichtingsvoorschriften, die veelal specifiek zijn voor verschillende wijken, straten of straatsdelen, en de markering van panden volgens locuswaarde in RUP's als eerste spoor. Een verordening die de dossiervereisten en de adviesprocedures regelt anderzijds. Ook voorschriften m.b.t. woonkwaliteit, veiligheid, toegankelijkheid etc. zouden dan nog steeds in een verordening terecht kunnen.

5.2 Operatiemarge

5.2.1 Behoud van erfgoed met hoge locuswaarde

Waarop heeft het opgelegde behoud van een pand betrekking? Op het volledig pand inclusief bepaalde interieurelementen, op de buitengevels, op de voorgevel? Zijn er specifieke elementen die absoluut behouden moeten worden, omdat de erfgoedwaarde van het pand erop berust, of niet? Wat behouden moet worden en wat eventueel op een bepaalde manier gewijzigd kan worden, kan op algemene wijze of per pand gespecificeerd worden. Hoe duidelijker dit aspect, hoe eenvoudiger de evaluatie hiervan aan een stedenbouwkundig ambtenaar (zonder voorlegging aan een commissie) toevertrouwd kan worden.

In de verruimde BPA's van de Truiense binnenstad werd bijvoorbeeld voor elk pand dat als waardevol gemarkeerd werd een fiche bij het BPA gevoegd dat alle waardevolle en te behouden elementen oplijstte.

5.2.2 Vervanging mits meerwaarde voor erfgoed met gemiddelde locuswaarde

Een kritisch punt wordt de beschrijving van de evaluatie van voorgestelde meerwaarde als voorwaarde voor vervanging van panden met gemiddelde locuswaarde. Is de meerwaarde te realiseren in vergelijking met de bestaande toestand van het pand, is de meerwaarde te realiseren in vergelijking met de rest van het straatbeeld omgeving, moet de meerwaarde liggen in een architecturale of stedenbouwkundige typologie, of kan ze één van deze zijn? Het aantonen van een meerwaarde kan zich vertalen in aangepaste dossiervereisten, bijvoorbeeld een verplichte motivatienota.

In de verordening en de verruimde BPA's van de Truiense binnenstad, waar met een gelijkaardig principe gewerkt wordt, wordt het begrip 'hogere kwaliteit' niet preciezer gedefinieerd.

5.2.3 Vervallen van voorschriften bij projectaanvragen van grote schaal

De grootste uitdaging bij de vertaling van de ontwikkelde visie in beleidsinstrumenten wordt het opzij schuiven van gemaakte voorschriften in het geval van een zich aandienend project van een schaal die de bij het maken van de voorschriften veronderstelde schaal (ver) overstijgt. In dat geval stellen zich twee mogelijkheden.

In het eerste geval zijn de meeste voorschriften als richtinggevend ingeschreven in een RUP (op behoud van hoge-locus-pand na bijvoorbeeld). In dit scenario kan de marge waarover een beoordelingsinstantie sowieso beschikt 'maximaal' aangegrepen worden en kunnen ad hoc randvoorwaarden opgesteld worden.

In het andere geval, bij bindende voorschriften die met een mogelijks waardevol groter project conflicteren, is spitstechnologie vereist om deze voorschriften op te kunnen schorten. In elk geval zal deze mogelijkheid al in de verordening/RUP ingeschreven moeten worden. Ook moet uitgemaakt worden of dit opschorten sowieso gebeurt bij een groter project, of alleen bij grotere projecten met uitzicht op meerwaarde.

Een mogelijkheid, los van de twee geschetste mogelijkheden, zou erin kunnen bestaan om sowieso aan projecten vanaf een bepaalde vloeroppervlakte, of vanaf een bepaalde effectieve totale perceelsoppervlakte de verplichting op te leggen voorafgaandelijk aan elk bouwdoossier een inrichtingsnota voor te leggen, die eerst goedgekeurd moet worden. Daarin kunnen dan randvoorwaarden (bindend en richtinggevend?) vastgesteld zijn.

5.3 Verdwenen locuswaarde

De opdeling in locuswaardeklassen is een oefening die in de toekomst mogelijks herhaald zal moeten worden. Gezien de locuswaarde contextafhankelijk is kan ze wijzigen, hoewel het actieplan bouwkundig erfgoed er ook op gericht is waardevolle stedenbouwkundige contexten in stand te houden.

Dit probleem zal zich normaal gezien nooit acuut worden, tenzij bij grote bouwprojecten die een volledige context plotsklaps veranderen, zie 5.4.2.

5.4 Verkrotting

Een strikt handhavingsbeleid zal noodzakelijk zijn om te vermijden dat erfgoed met hoge of gemiddelde locuswaarde verkrot en dat die verkrotte toestand vervolgens een argument voor afbraak kan worden.

5.5 Adviescommissie of stadsbouwmeester

Voor de beoordeling of een voorgesteld project een meerwaarde realiseert (gemiddelde locuswaarde) en voor de opvolging en bepaling van randvoorwaarden voor projecten van

structuurplannen	<ul style="list-style-type: none"> -selectie van sleutelkwesies m.b.t. erfgoed in informatief gedeelte GRS -gebiedsgerichte structuurschetsen met inbegrip van erfgoedelementen in richtinggevend deel GRS -thematische kaarten m.b.t. erfgoed (waardering, acties) in richtinggevend deel GRS -bindende bepalingen m.b.t. erfgoed in GRS
BPA / RUP / Stedenbouwk. verordeningen	<ul style="list-style-type: none"> -Opname in BPA / RUP van stedenbouwkundige voorschriften voor bestemming, inrichting en / of beheer (bij RUPs) over erfgoed -Invoering niet-bindend advies voor waardevolle gebouwen -Algemene voorschriften m.b.t. inrichting van erfgoed in verordening
vergunningen	<ul style="list-style-type: none"> -actief zoeken naar mogelijk hergebruik / herbestemming -Koppelen van projecten aan sleutelkwesie waarvoor project
grondbeleid	<ul style="list-style-type: none"> -Aankopen / onteigenen van waardevolle panden in functie van voorbeeldprojecten -Voorkooprecht ten aanzien van erfgoed inschrijven in RUP -Subsidies en belastingen m.b.t. waardevol erfgoed - opnemen erfgoed in portefeuille gemeentelijk autonoom bedrijf
handhaving	<ul style="list-style-type: none"> -Actieve opvolging

Fig 3: mogelijkheden tot ondersteuning van erfgoedzorg bij diverse instrumenten van het ruimtelijk beleid

2.2.7 Kanttekeningen

1. Verschillende agenda's van ruimtelijk beleid en van erfgoedzorg moeten blijven

Het ruimtelijk beleid kan niet onbeperkt verschillende sectorale belangen in de afweging opnemen; nog minder kan het andere agenda's overnemen. Het ruimtelijk beleid maakt ruimtelijke afwegingen tussen de ruimtelijke aanspraken van verschillende sectorale belangen. Erfgoed kan er één van zijn, al waarschuwen sommigen ervoor het ruimtelijk beleid niet voor alles in te laten staan. Het moet ook duidelijk zijn dat het ruimtelijk beleid nooit een sectoraal beleid kan overnemen en verbodig maken. Dat is duidelijk voor een economisch beleid, maar ook voor een bouwkundig erfgoedbeleid.⁵

2. Waardebegrippen binnen het erfgoedbegrip als ontwikkelingskaders

We stelden al eerder dat zowel ons begrip 'monument' als 'bouwkundig erfgoed' zowel in juridische zin als daarbuiten weinig precieze containerbegrippen zijn. De uiteenlopende argumentatietypes voor een bescherming of selectie als waardevol pand wijzen daar al op.

In ons monumentbegrip en in onze concrete monumenten overlappen twee verschillende monumentbegrippen⁶. Het eerste monumentbegrip omvat constructies of sites die zich van het gewone onderscheiden door hun grote maatschappelijk gedragen betekenis, die ze hebben hetzij doordat ze opgericht werden om iets specifiek te herdenken, hetzij door hun louter historische of kunsthistorische waarde.

⁵ Zie Studiegroep Omgeving, Aanbevelingen voor onderzoek, beleidsvisie en maatregelen omtrent onroerend erfgoed in het kader van de opmaak van gemeentelijke ruimtelijke structuurplannen voor stedelijke gebieden.

⁶ Zie Françoise Choay, *L'allégorie du patrimoine*, 1996. Het eerste type noemt Choay 'monument historique', het tweede 'landmark'.

stedelijke schaal is overleg aangewezen. Dit kan intern door een werkgroep uit de administratie gebeuren, of door bijzondere commissies samengesteld uit ambtenaren, externe deskundigen en burgers, soms subcommissies van de GECORO.

In de praktijk blijken erg uiteenlopend samengestelde commissies deze taken te vervullen. Het lijkt hier evenwel aangewezen de twee voormelde taken niet aan verschillende commissies toe te bedelen, daar het gaat om twee aspecten of momenten van éénzelfde methodiek en stadsontwikkelingsvisie.

Een stadsbouwmeester kan hierbij ook betrokken worden. Het belangrijkste voordeel daarbij is dat de rol of aanwezigheid van een extern expert in dat geval een publiek gezicht krijgt en een grotere rol kan spelen. De rol van een stadsbouwmeester zou evenwel niet tot de twee gemelde evaluatiemomenten beperkt kunnen worden.

5.6 Communicatie, sensibilisatie en stimulering

5.6.1 Initieel

De introductie van het actieplan moet gepaard gaan met een brede en diepe communicatie. Deze moet sensibilisatie voor de problematiek opleveren (wat is het aanwezige erfgoed en wat is volgens de stad gewenste en kwalitatieve ontwikkeling in de binnenstad) en een draagvlak voor de beleidsopties ontwikkelen. Ook moet de complexe materie transparant uitgelegd worden (tentoonstelling?) en eenvoudig raadpleegbaar kunnen zijn (website?) om de rechtszekerheid van betrokkenen te garanderen.

Behalve naar bouwheren (privaat belang) en inwoners (publiek belang), worden bij voorkeur ook ontwerpers structureel aangesproken. Mogelijks kan samen met de Vlaamse Bouwmeester een workshop opgezet worden.

5.6.2 Continuerend

Publieke aandacht aan het actieplan kan door de uitgave van een jaarboek of door de uitreiking van architectuurprijzen gecontinueerd worden. Deze kunnen mogelijks jaarlijks wisselend uitgereikt worden voor voorbeeldig opdrachtgeverschap en voor architecten of voor renovatie/inbreiding en voor nieuwbouw.

5.6.3 Stimulering

In aanvulling bij de eerder restrictieve instrumenten van verordening en RUP kan ook een subsidiebeleid uitgewerkt worden. Het actieplan biedt aanleidingen om ook buiten de gebruikelijke Restauratiesubsidies aan één of enkele aspecten van het actieplan impulsen kan geven.

Bibliografie

- Uyttenhove, P., Van stadsbouwkunst tot stedenbouwkunde: een modernistische oefening van Raphaël Verwilghen, *Monumenten en Landschappen*, Brussel, 2, 5 (themanummer), 1983, pp. 54-68.
- Bouckaert, B. & De Waele T., Ruimtelijke Ordening & Stedenbouw in het Vlaamse Gewest, C.D.P.K. – Libri – 6, Mys en Breesch, Gent, 2000.
- BLOCKX, J., BUYSSCHAERT, Pol, DEBUYST, F., e.a., *Stads- en dorpsherwaardering*, Ministerie van Openbare Werken, Brussel, 1981.
- STAES, P., STALMANS, W., VAN DEN BROECK, J., *De stad vernieuwt*, Koning Boudewijnstichting / Vlaamse Regionale, Brussel, 1982.
- KNOPS, G., *Stadsvernieuwing in beweging*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 1992.
- PEREMANS, R., DIERICKX, C., *Stads- en dorpsherwaardering*, Ministerie van Openbare Werken, Brussel, 1981.
- KVIV, *Verslag van de studiedagen stadsvernieuwing : georganiseerd te Antwerpen op 4-11-18 en 25 maart 1980*, Technologisch instituut KVIV / Genootschap planologie, Antwerpen, 1980.
- P. Uyttenhove, De theologie van de stad. De moderne correctie volgens het pilootproject 'Marol', in *Wonen-TABK*, Amsterdam, 21-22 (numéro thématique sur Bruxelles), 1985, pp. 37-51
- LEINFELDER, H., 'Verankering van erfgoed in het ruimtelijk beleid', in: *Ruimte en Planning*, jg. 24 nr 2, 2004.
- STIJNEN, H., *De onvoltooid verleden tijd*, 2001.
- AAVV, *Erfgoedzorg in de 21e eeuw – Kritische besprekingen*, Koning Boudewijnstichting en Tijdsbeeld, Brussel/Gent, 2000.
- Studiegroep Omgeving, *Aanbevelingen voor onderzoek, beleidsvisie en maatregelen omtrent onroerend erfgoed in het kader van de opmaak van gemeentelijke ruimtelijke structuurplannen voor stedelijke gebieden*, in opdracht van VIOE (zie <http://www.vioe.be/nl/uploads/b110.pdf>)
- RWO, *Wet-, Decreet- en Regelgeving. Monumenten, Stads- en Dorpsgezichten, Landschappen en Archeologie (officieuze coördinatie)*, Brussel, 2006.
(Zie <http://www.onroerenderfgoed.be/nl/goto.cgi?bijlage=529>)
- Erfgoed op de kaart. Erfgoed en gemeentelijk ruimtelijk beleid* (M&L – cahier 13), Agentschap Ruimtelijk Ordening en Onroerend Erfgoed Vlaanderen. Onroerend Erfgoed, Brussel, 2006. (bevat 18 lokale voorbeeldprojecten)
- VAN ALSENOY J., VAN MOERKERKE B., INTERVIEW MET BORRET K., 'Een definitie van ruimtelijke kwaliteit bestaat niet', in: *Lokaal*, 16 maart 2007.

Hoflack M., Stylen H., De stad: mogelijkheid en noodzaak van ingrijpen. Een gesprek met Geert Bekaert, Bob Cools, Jacques Monsaert en Marcel Smets over het stedelijk beleid in Antwerpen en Gent, in: *Monumenten en Landschappen*, Brussel, 2, 2, 1983, pp. 25-36.

MEIJSMANS, N., 'De stadsrand als opgave. Studiegebied Oostende', in: *Ruimte & Planning*, jg. 23, nr. 4, Brussel, 2003.

BERNSEN, J., SAAL, P., SPANGEBERG, F., *Met zicht op zee. Tweehonderd jaar bouwen aan badplaatsen in Nederland, België en Duitsland*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1985.

HOLLANTS, K., *Stadsvernieuwing in de Marollen*, diss. burgerlijk ingenieur-architect, Universiteit Gent, 1995-96.

SMETS, M., DE MEULDER, B., UYTENHOVE, P., *Brussel. De Marollen: anderhalve eeuw stadsvernieuwing*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1985.

P. Uyttenhove, De theologie van de stad. De moderne correctie volgens het pilootproject 'Marol', in *Wonen-TABK*, Amsterdam, 21-22 (numéro thématique sur Bruxelles), 1985, pp. 37-51
Wonen-TABK, Amsterdam, 21-22

BRAUN, S., ADRIAENSSENS, I., LOMBAERDE, P., DE WANDELER, V., *Stedelijkheid & Kwaliteit. Visie & Partnerschap*, Stad Antwerpen / Koning Boudewijnsstichting, Antwerpen / Brussel, 1998.

DE WEVER, H., LAMBERTS, E., *Antwerpen. Spoor Noord: een stedelijk park in zicht*, Stad Antwerpen / Ludion, Antwerpen / Gent, 2003.

UYTENHOVE, P., CELIS, J., *De wederopbouw van Leuven na 1914*, Universitaire Pers Leuven, Leuven, 1991.

Colofon

Literatuuronderzoek in opdracht van AGSO, o.l.v. Filip Van Haverbeke,

Ter ondersteuning van de ontwikkeling van

een Actieplan Bouwkundig Erfgoed Oostende door De Smet Vermeulen architecten

2007-2008

door prof. Pieter Uyttenhove en ir-arch Maarten Liefoghe

Vakgroep Architectuur en Stedenbouw UGent

J. Plateastraat 22

B-9000 Gent